

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND KÜNSTE
VON BOSNIEN-HERZEGOWINA

GODIŠNJAK JAHRBUCH

Centar za balkanološka ispitivanja
Zentrum für Balkanforschungen
KNJIGA / BAND 49

Urednik / Herausgeber
Blagoje Govedarica

Redakcija / Redaktion
Aladin Husić, Dževad Juzbašić, Igor Manzura,
Ante Milošević, Lejla Nakaš, Aiša Softić

SARAJEVO 2020

Sadržaj / Inhaltsverzeichnis

Članci / Aufsätze

Giulia Recchia

- Reaching across the Adriatic: northern and western interactions of the Cetina phenomenon (25th–20th centuries BC)
Kroz i preko Jadrana: sjeverna i zapadna interakcija fenomena Cetinske kulture (25–20. v. pr. Hr.)..... 5

Alberta Arena

- From one side to another. An overview on trans-Adriatic connectivity during the Middle Bronze Age
Između dvije obale. Pregled transjadranskih veza u srednjem bronzanom dobu..... 29

Blagoje Govedarica

- Glasinačka kulna kolica
(okolnosti otkrića, naučnoistorijski značaj, kulturnoistorijski kontekst)
Cult chariot from Glasinac
(circumstances of discovery, scientific and historical importance, cultural and historical context) 45

Amra Šaćić Beća

- Reviewing the question of *Delminium*
Propitivanje problema Delminija..... 67

Salmedin Mesihović

- Troja između mitologije i dokumenata
Troy between mythology and documents..... 87

Salmedin Mesihović, Samila Beganović

- Novi nalazi iz rimskog perioda u kakanjsko – vareškom području
Newly Roman finds in Kakanj-Vareš area 97

Goran Popović

- Mapiranje srednjovekovnih nadgrobnih spomenika na području opštine Osmaci
Mapping medieval tombstones in the municipality of Osmaci 105

Lejla Nakaš

- Isticanje starozavjetnih elemenata u novozavjetnom tekstu u srednjovjekovnoj bosanskoj pismenosti
Drawing Attention to Old Testament Elements in the Text of the New Testament in the Mediaeval Bosnian Literary Tradition 121

Erma Ramić-Kunić

Leksika evanđelja iz Mletačkoga zbornika. Tekstualni odnos prema drugim bosanskim evanđeljima

The Lexic of the Venetian Miscellany. Textual relation to other Bosnian Gospels 141

Aiša Softić

Zapisi usmenih predaja o kugi u Bosni i Hercegovini s kraja 19. stoljeća

Records of oral traditions on plague in Bosnia and Herzegovina from the end of the 19th century 155

Mirjam Mencej

Magic and *Hodžas* as Magic Specialists in Contemporary Bosnia and Herzegovina

Magija i hodže kao specijalisti za magiju u savremenoj Bosni i Hercegovini 171

Kritike i prikazi / Besprechungen

Historijska traganja br. 17, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2018.

(Sabina Veladžić) 197

Mario Katić, *Domorodci i gospodari. Historijsko-antropološka studija stvaranja*

bosanskohercegovačkog grada Vareša. Buybook, Sarajevo/Zagreb 2020. (Aiša Softić) 199

Antonija Zoradija Kiš – Marinka Šimić, *Cvijet kreposti ili o naravi ljudskoj*

kroz narav životinjsku. STUDIJA – TRANSLITERACIJA – FAKSIMIL, Hrvatska sveučilišna

naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku, Staroslavenski institut, Zagreb (Erma Ramić-Kunić) .. 201

Hronika / Chronik

Izvještaj o radu Centra za balkanološka ispitivanja u 2020. godini 203

In Memoriam

Radoslav Katičić (1930–2019) 205

Idriz Ajeti (1917–2019) 207

Adrese autora / Autorenadressen 211

Uputstva / Richtlinien / Guidelines

Uputstva za pripremu materijala za Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH..... 213

Richtlinien zur Veröffentlichung im Jahrbuch des Zentrum für Balkanforschungen der AWBH.... 215

Guidelines for the article preparation for Godišnjak CBI ANUBiH..... 217

Glasinačka kulna kolica (okolnosti otkrića, naučnoistorijski značaj, kulturnoistorijski kontekst)*

Blagoje Govedarica
Berlin

U spomen majoru Johannu Lexi,
prvom istraživaču glasinačkih starina

Abstract: The bronze chariot from Glasinac, discovered by chance in 1880, present the extraordinary find that initiated the development of archaeological science in Bosnia and Herzegovina. However, after initial fascination this valuable object remained outside of the research interest due to the uncertain circumstances of its discovery. In this article, for the first time after 80 years of silence, all scientific aspects of this finding are considered in detail. The conclusion is that this bird chariot is one of the last products of the Bronze Age funeral tradition, which extends into the early Iron Age. It is cult custom associated with the broader Urnfield Circle, in which bird chariots served as companions of the souls of the dead on an imaginary way to the eternity. Representatives of this final stage of this tradition are chariots from Este, Bujoru and Glasinac (9th-8th BC). The Glasinac chariot, as the last authentic representative of the ancient rite, already belongs to the classical Hallstatt period (Ha C1 - mid 8th century BC).

Keywords: Glasinac, the bird chariot, the cult of the dead, Urnfield Circle, Early Iron Age

1. Uvod i okolnosti nalaza

U martu 1880, punih 140 godina od danas, došlo je do jednog značajnog otkrića koje je u velikoj mjeri odredilo razvoj arheologije u Bosni i Hercegovini. To se desilo sasvim slučajno i to na način koji potvrđuje ono što u arheologiji često biva – da najbolje arheološke nalaze ne otkrivaju arheolozi, već seljaci na njivama i razni drugi sretni laici. Naime, prilikom gradnje strateški važnog puta Sarajevo – Rogatica – Višegrad, austrougarski vojnici su na Glasinačkom polju raskopali jednu veliku kamenu gromilu u čijem centru je bio grob sa nalazima velike umjetničke i kulturnoistorijske vrijednosti. Najvredniji nalaz svakako su bila bronzana kolica koja su na četiri točka nosila recipijent u obliku ptice sa otvorom na leđima

i poklopcem u obliku još jedne manje ptice (sl. 1). Smatra se da ova veoma lijepo rađena i umjetnički skladno oblikovana ptičja kolica pripadaju specijalnim objektima koji su tokom razvijenog bronzanog doba i na početku željeznog doba korišteni pri raznim kulturnim ritualima.

O ovom jedinstvenom arheološkom nalazu intendant tadašnjeg carsko/kraljevskog prirodno-istorijskog Hofmuzeja iz Beča Ferdinand von Hochstetter piše sljedeće: “marta 1880. godine dobio sam od poručnika Johanna Lexe iz prve carsko/kraljevske inženjerske regimente, stacionirane u Goraždu, pošiljku sa nalazima iz jednog groba sa Glasinca koji su otkriveni prilikom gradnje puta Sarajevo – Višegrad i upućeni praistorijskoj zbirci našeg muzeja. O tome dajem sljedeću izjavu: pored mosta na Rešetnici, uz desnu obalu rijeke, bile su četiri humke prečnika 21–28 m i visine 1,2–1,4 m koje su vojnici raskopali da bi dobili materijal za podlogu puta. Tom prilikom je u najvećoj od tih humki nađen izvanredan materijal...” Johann Lexa, čovjek koji je u to vrijeme bio

* Članak predstavlja proširenu verziju pristupnog predavanja koje je pod naslovom „Kulna kolica s Glasinca – primarni nalaz bosanskogercegovačke arheologije“, povodom izbora autora za dopisnog člana ANUBiH, održano u Sarajevu 25. septembra 2019. godine.

Sl. 1. Glasinačka kolica

mladi oficir i kome dugujemo ovo veliko otkriće, u svom izvještaju između ostalog kaže: “u sredini velike humke bio je jedan skelet, dok je još šest do sedam skeleta bilo položeno na periferiji. Kod pokojnika u sredini humke bila su bronzana kolica, a pored njih i bronzana posuda, masivna narukvica i još nekoliko manjih predmeta...”¹

2. Naučnoistorijski značaj i dosadašnja obrada glasinačkih kolica

U vrijeme otkrića glasinačkih kolica još nije bilo nikakvih podataka o praistoriji ovoga kraja, pa ni Ferdinand von Hochstetter ni Johann Lexa nisu mogli biti svjesni da je pokojnik iz središnjeg groba velike humke bio važan predstavnik starobalkanske aristokratije iz starijeg željeznog doba i pripadnik zajednice koja će u arheološkoj nauci postati poznata kao Glasinačka kultura koja se identifikuje sa prvobitnim, odnosno praistorij-

skim Autarijatima.² Ali, direktor bečkog muzeja je bez sumnje znao, a poručnik Lexa vjerovatno slutio, da će prekrasna kulturna kolica iz tog groba privući pažnju evropskih specijalista i potaknuti arheološka istraživanja na ovom prostoru. To se zaista i desilo. Senzacionalni nalazi iz Glasinca su već 1881. godine, nepunu godinu nakon otkrića, bili objavljeni u renomiranom časopisu “Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft” iz Beča, što je imalo veliki odjek u evropskoj naučnoj javnosti. To je ujedno stimulisalo austrougarske vlasti da preduzmu šire kulturno-političke i arheološke aktivnosti u Bosni i Hercegovini. Već 1888. godine u Sarajevu je osnovan Zemaljski muzej koji će izrasti u jednu od vodećih arheoloških institucija u tom dijelu Balkana, a zatim su otpočela sistematska iskopavanja na Glasinačkoj visoravni i u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine. Ovaj prostor je u posljednje dvije decenije 19. vijeka bez sumnje bio najveće arheološko radilište u Evropi, što dovoljno ilustruje činjenica da su samo na širem glasinačkom području u vremenu od 1888. do 1897. godine istražena 1234 tumula i otkriveno oko 3500 praistorijskih grobova.³

Dakle, Bosna i Hercegovina će se tek u posljednjim decenijama 19. vijeka, odnosno u vrijeme austrougarske okupacije, priključiti evropskoj arheologiji koja je u to doba već bila respektabilna naučna disciplina. No, zahvaljujući jedinstvenom nalazu glasinačkih kolica, ova zemlja je u arheo-

¹ Hochstetter 1881, 289-290. O ličnosti Johanna Lexe, vojnika i arheološkog amatera, čijom zaslugom su otkriveni i sačuvani prvi nalazi sa Glasinca, znamo veoma malo. Istražujući u Ratnom arhivu u Beču saznao sam da je rođen u Plzenju u Češkoj 25. novembra 1854. godine. Potiče iz relativno dobro situirane građanske porodice. Prije stupanja u vojsku K&K Monarhije 1875. g. završio je trogodišnju tehničku školu u Pragu. Od 1878. do 1891. služio je u Bosni i Hercegovini, a u vrijeme glasinačkog otkrića imao je čin inženjerskog poručnika. U vojnoj hijerarhiji napredovao je do čina majora. To unapređenje dobio je 1899. godine. Umro je nesretnim slučajem u Beču 1903. godine u 48. godini života. U vojnim aktima nisam našao nikakvog spomena o njegovom učešću u otkriću glasinačkih kolica i drugih nalaza.

² O glasinačkoj kulturi i Autarijatima vidi Čović 1976, 269 ff.; 1987, 575 ff.; Papazoglu 1969, 83-86.

³ Govedarica 2017, 40.

lošku nauku ušla na velika vrata i ubrzo ostvarila velika dostignuća. Tadašnji saradnici Zemaljskog muzeja, Konstantin Herman, Ćiro Truhelka, Franc Fiala, Vaclav Radimski, Karlo Pač, Đorđe Stratimirović, Vejsil Ćurčić i drugi, uspostavili su dobre osnove za razvoj ovdašnje arheologije, a taj početni zamah se, uz određene padove uslovljene opštedruštvenom situacijom, održao sve do današnjih dana. Sve to je inicirano navedenim otkrićem glasinačkih kolica te se taj datum s punim pravom može smatrati danom rođenja arheološke nauke u Bosni i Hercegovini koja upravo ove godine proslavlja svoju veliku obljetnicu – 140 godina postojanja (1880–2020).

Međutim, ma koliko to čudno djelovalo, činjenica je da su glasinačka kolica do sada naučno veoma slabo elaborirana. Osnovnu literaturu koja se tiče ovog epohalnog nalaza još uvijek predstavljaju dva članka s kraja 19. i iz prve polovine 20. vijeka, čiji autori su austrijski arheolozi. Prvi je već spomenuti prilog Ferdinanda von Hochstettera iz 1881. godine “Ueber einer Kesselwagen aus Bronze aus einem Hügelgrab von Glasinac in Bosnien”, a drugi je članak Otta Seewalda koji je pod naslovom “Der Vogelwagen vom Glasinac” objavljen 1939. godine.⁴ Izvan toga se ova kulturna kolica u više navrata spominju u različitim evropskim publikacijama, ali samo usputno,⁵ dok se u bh. arheologiji, izuzev u radovima Borivoja Čovića, uopšte ne spominju. Pa i on je nešto više prostora ovom nalazu posvetio samo u svojoj knjizi “Od Butmira do Ilira” objavljenoj 1976. godine,⁶ dok se u njegovim ostalim radovima ova kolica navode krajnje sporadično. Posebno začuđuje da u čuvenoj publikaciji Alojza Benca i Borivoja Čovića, “Glasinac I i II”, iz 1956. i 1957. godine, u kojoj su najpotpunije objavljeni nalazi s glasinačkog područja, o ovom najznačajnijem od svih tih nalaza nema ni riječi. U petom tomu “Praistorije jugoslavenskih zemalja” objavljenom u Sarajevu 1987. godine, kolica se spominju samo u nekoliko usputnih rečenica, dok je importovana grčka oinochoa iz istog groba relativno dobro obrađena.⁷ U “Arheološkom leksikonu BiH” objavljenom 1988. godine glasinač-

kim kolicima je posvećena samo jedna rečenica.⁸ Prvi obuhvatniji osvrt na glasinačka kolica u južnoslovenskoj literaturi pojavio se tek 2004. godine, odnosno punih 125 godina poslije njihovog otkrića. Radi se o članku Vojislava i Rastka Vasića “Identifikacija ptičjih predstava u praistoriji”, u kome se između ostalog analiziraju ova kolica i kritički razmatraju prethodne interpretacije Hochstettera i Seewalda.⁹

U svom članku iz 1881. godine koji je, kako smo već naglasili, bio i prva javna prezentacija glasinačkih kolica, Hochstetter dosta vjerno prenosi podatke o mjestu i okolnostima nalaza koje je dobio od Lexe, dajući uz to i detaljan opis svih drugih raspoloživih nalaza. Odlučujuća i svakako sretna okolnost u cijelom ovom kontekstu jest iscrpnost Lexinog izvještaja koga Hochstetter naziva “gefällige Mittheilung”.¹⁰ Međutim, od tog Lexinog izvještaja publikovana je samo pregledna karta sa naznačenom situacijom nalaza (sl. 2). Tekstualni dio tog izvještaja koji je naročito važan za sagledavanje okolnosti nalaza samo je mjestimično citiran – uglavnom je prepričan, odnosno interpretiran od strane Hochstettera. U svakom slučaju, poslije ove prve publikacije ostale su neke nejasnoće koje su imale dosta uticaja na dalje razmatranje ovog nalaza i glasinačke kulture uopšte.

Tako Hochstetter navodi da su kolica nađena kod mosta na rijeci Rešetnici u neposrednoj blizini kuća naselja Glasinac koje se nalazi na istoimenoj visoravni i koje se sastoji od nekoliko domaćinstava, odnosno kuća sa okućnicom.¹¹ Međutim, na ovom prostoru u to vrijeme nije bilo, a ni danas nema naselja pod tim imenom, već je ovdje u pitanju južni dio visoravni koja se zove Glasinačko polje. Ni u blizini nalazišta nema nikakvog naselja, a najbliže naseljeno mjesto Bjelosavljevići, koje je na Lexinoj karti označeno kao Bjelosavić, udaljeno je oko 1 km od ove pozicije (sl. 2). Prema tome, ispravan naziv nalazišta bio bi “Glasinačko polje kod mosta na Rešetnici”. Ovo preciziranje je bitno zbog toga što je početni navod Hochstettera, po kome je mjesto nalaza bilo u selu Glasinac, ušao u kasniju literaturu i unio zabunu u pogledu značenja tog pojma. Domaćim istraživačima je uglavnom ja-

⁴ Hochstetter 1881, 289-298; Seewald 1939, 1-15.

⁵ Hoernes 1892, 541, Fig. 214; Truhelka 1893, 61; Munro 1900, 130, Fig. 26; Duhn 1939, 65.

⁶ Čović 1976, 302-304, sl. 172.

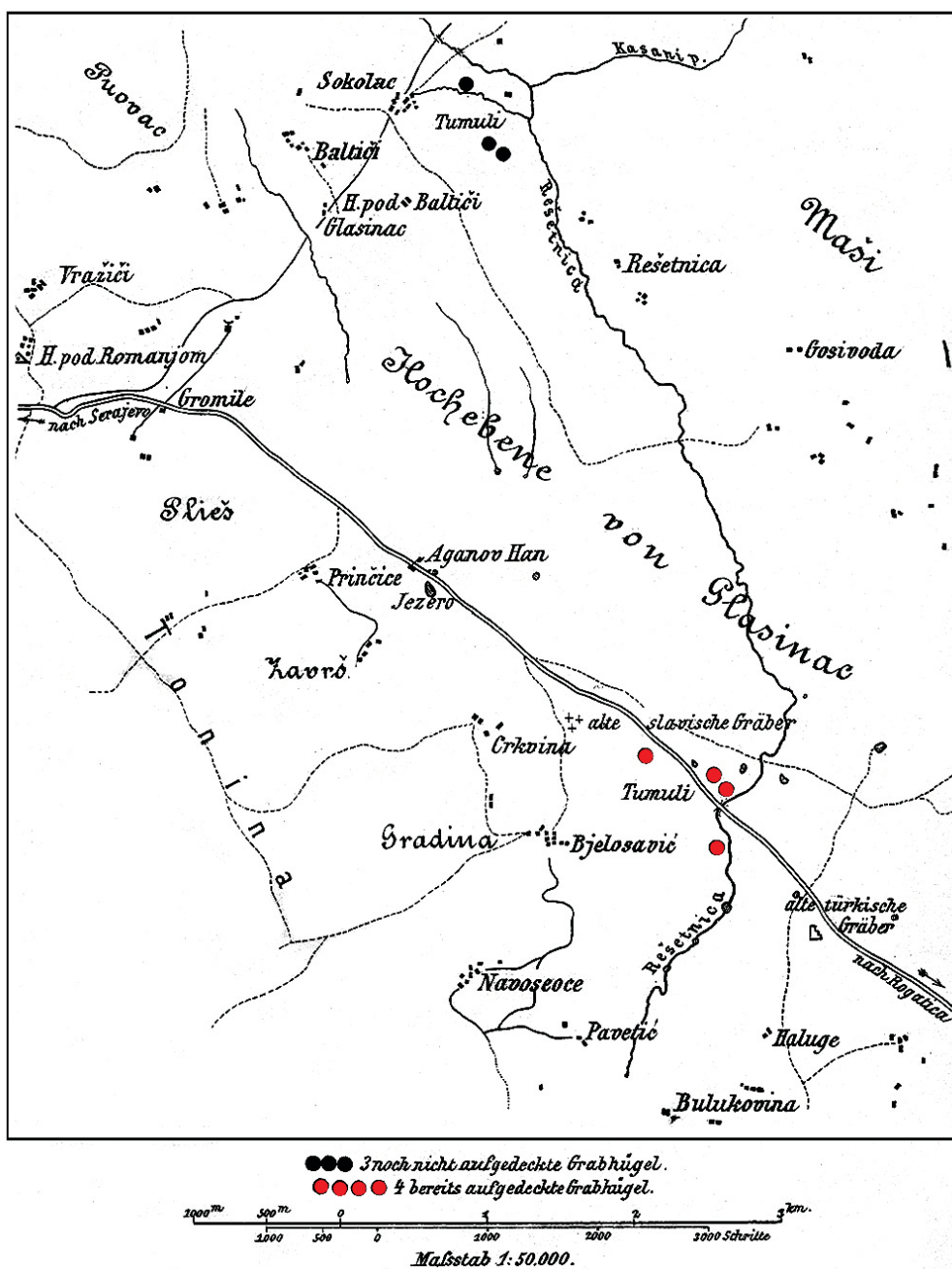
⁷ Ibid. 1987, 578, 591, 639; 593, sl. 34.1.

⁸ Ibid. 1988, 95.

⁹ Bacić / Bacić 2004, 181-192.

¹⁰ Hochstetter 1881, 289.

¹¹ Ibid., 289-290.

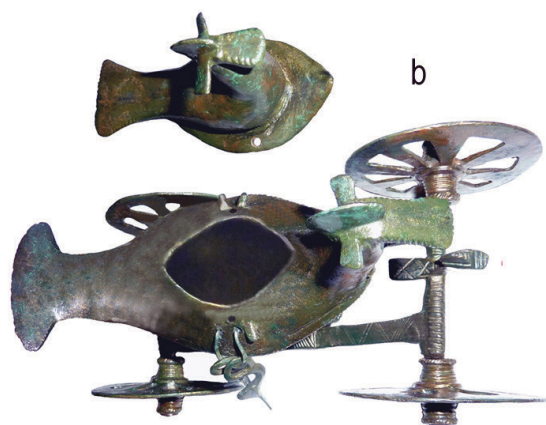
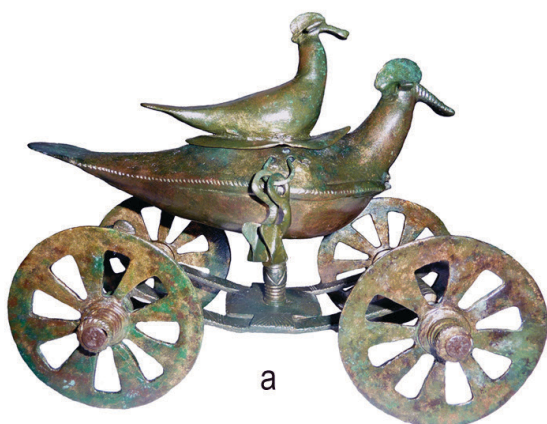
Sl. 2. Pregledna karta J. Lexe koju je objavio Hochstetter 1881. godine (naglašavanje crvenom i crnom bojom od strane autora)

sno da se pod pojmom Glasinac podrazumijeva čitavo glasinačko područje, ali se među stranim arheolozima i danas često može susresti mišljenje da ne samo ova kolica već i svi do sada nađeni glasinački nalazi potiču sa jednog mjesta, odnosno sa lokaliteta koji se zove Glasinac.¹²

¹² O značenju i razvoju predionog imena Glasinac vidi Филиповић 2000, 7-18.

U daljem tekstu Hochstetter navodi da se pored drvenog mosta na rijeci Rešetnici, na desnoj obali rijeke i sa obje strane trase puta, nalazi više kružnih gomila zvonaste forme, ili u obliku zavravnjene kupe. Od toga su vojnici raskopali četiri tumula, ali ih nisu prepoznali kao grobne spomenike, već su odatle vadili kamenje za podlogu puta.¹³ Na priloženoj Lexinoj karti naznačena su

¹³ Hochstetter 1881, 290.

Sl. 3 – Dva pogleda na glasinačka kolica

samo četiri iskopana tumula i još tri u Sokocu koji tada nisu bili kopani. Danas oko mosta na Rešetnici nema nikakvog traga od tumula, ali su ostaci četiri humke koje su iskopali vojnici bili vidljivi još 1888. godine kada je ovo područje obišao Ćiro Truhelka.¹⁴ Međutim, on ne spominje nikakve druge tumule na ovom prostoru, pa nije jasno na šta je Hochstetter mislio navodeći više humki. Njih nema ni na karti J. Lexe, a koliko je meni poznato, Hochstetter nije nikada bio na Glasincu, pa bi se ti drugi tumuli mogli odnositi samo na tri humke iz Sokoca koje su odavde udaljene oko 6 km vazdušne linije.

U pogledu načina otkrivanja i dokumentacije nalaza takođe ima nesuglasica. Hochstetter piše da Lexa nije bio prisutan prilikom kopanja i da su nalazi većinom stihijski skupljani od strane vojnika te da nema sigurnih podataka o bližim okolnostima i kontekstu nalaza. Međutim, Seewald u svom članku iz 1939. izričito ističe da su vojnici nekontrolisano raskopali tri tumula, dok je iskopavanje četvrtog, u kome je bio grob sa kolicima, preduzeo poručnik Lexa sa ciljem da razjasni način sahranjivanja koje je u njemu obavljeno.¹⁵ Ovaj podatak upućuje na to da je i Seewald imao uvid u Lexin izvještaj i da ga je preciznije prezentirao nego Hochstetter. Sve to baca novo svjetlo na okolnosti nalaza, jer je Lexa svojim zaštitničkim djelovanjem pokazao da je u dobroj mjeri shvatio da se pod tumulima nalaze vrijedne starine koje treba pažljivo iskopati i sa-

čuvati. Iz tog razloga se, barem kad su u pitanju nalazi iz četvrtog tumula, u velikoj mjeri može računati na vjerodostojnost iznesenih podataka o kontekstu nalaza. Nažalost, ovaj Seewaldov podatak izmakao je pažnji naučne javnosti te su svi ovi nalazi smatrani klasičnim slučajnim otkrićem, do koga je došlo bez stručnog nadzora i koje je ostalo bez neophodne naučne dokumentarnosti. Čini se da u tome dobrim dijelom leži i razlog zbog čega su ovi nalazi bili skoro potpuno zapostavljeni u našoj arheološkoj nauci.

3. Opis kolica

1. **Glasinac** (*Glasinačko polje kod mosta na Rešetnici*); grob sa inhumacijom; nestručna iskopavanja 1880. g.; druga polovina 8. v. pr. Hr. (Ha C1₁; Glasinac IVb);¹⁶ bronza, željezo (Sl. 1–5; 11, 1; 12, 9).¹⁷

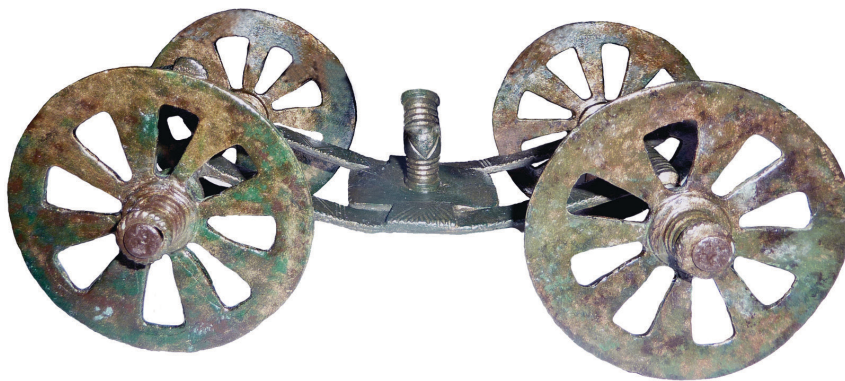
Glasinačka kolica predstavljaju veoma dobro očuvani primjerak praistorijskog kulturnog vozila na četiri točka koje nosi recipijent u obliku ptice sa poklopcem na kome sjedi još jedna, manja ptica. Čitava kolica su izrađena od bronz, izuzev prednje i zadnje osovine koje su bile od željeza. U vrijeme upotrebe kolica osovina je bila pokretna, ali je vremenom najvećim dijelom erodirala i propala. Sačuvani su samo raskovani okrajci

¹⁴ Truhelka 1889, 24.

¹⁵ Seewald 1939, 1.

¹⁶ Datacija prema grčkoj oinohei i masivnoj narukvici iz tog groba (po periodizaciji B. Čovića, uz uvažavanje dendro-hronološki ažurirane apsolutne hronologije). O tome Goveđarica 2017, 41–42, 47 i tamo navedena literatura.

¹⁷ Redni broj koji se navodi prilikom prezentacije svakog nalaza odgovara broju na preglednoj karti nalazišta na slici 11.

Sl. 4. Glasinačka kolica, šasija sa točkovima

osovine na spoljnoj strane glave točkova. Ukupne dimenzije kolica: L 18,5 cm; B 12,5 cm; H 15 cm; W 1055 g (sl. 1; 3).

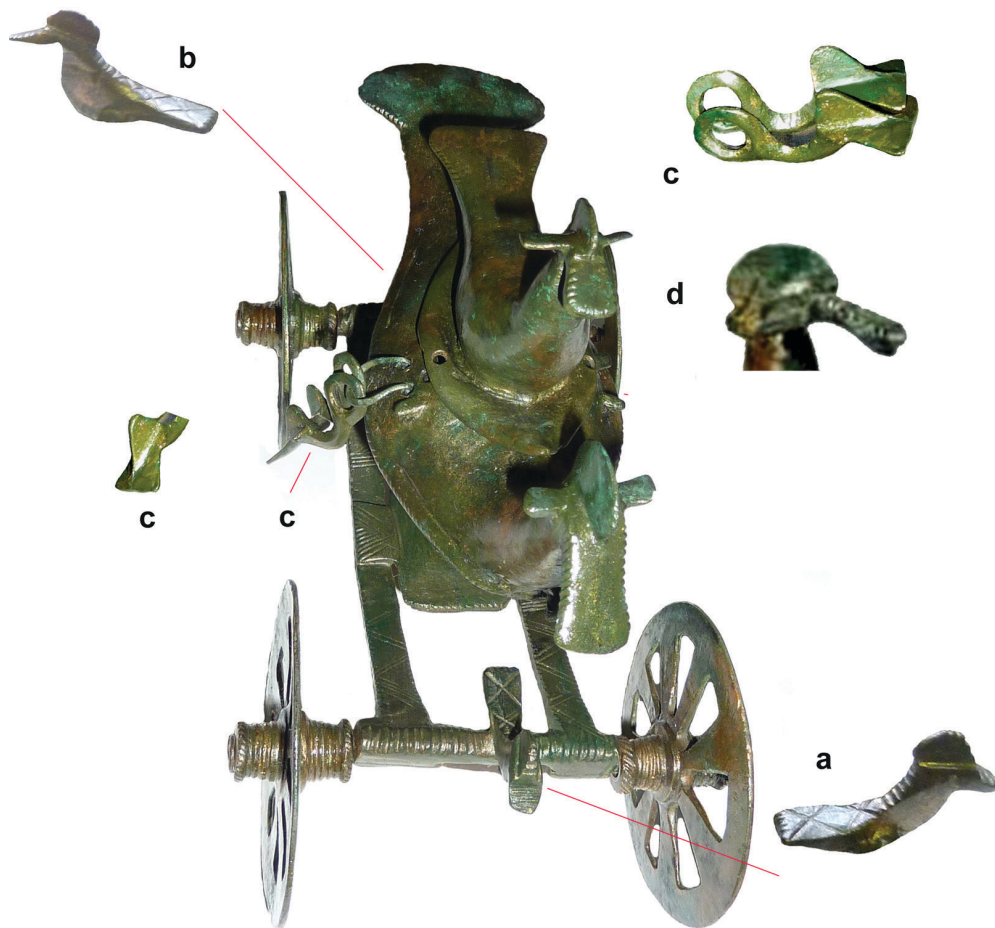
Točkovi kolica, uključujući paoke (žbice) i glavu (ležište osovine), izliveni su u jednom komadu u obliku probijene kružne ploče (R 7,7 cm – 8 cm; B 0,15 cm – 0,25 cm). Pri tome je utisak paoka ostvaren preko osam radijalno postavljenih trapezastih otvora koji su izvedeni pomoću kalupa tokom izlivanja. Na taj način je dobijeno osam paoka koji se šire od sredine ka spoljnom obruču točka. Ivice paoka, kao i spoljni rub točkova su zaobljeni (sl. 3a; 4). Ležište osovine koje čini glavu točka izliveno je u obliku cijevi tako što su na njenoj površini i sa spoljne i sa unutrašnje strane točka imitirani navoji koji otpočinju višeugaonim šarafom kojim se ovo ležište u stvarnosti pričvršćuje za točak, a završavaju u formi većeg navoja ukrašenog ukošenim, brazdastim zarezima (sl. 1; 3b). Na njega su naslonjeni raskucani okrajci željezne osovine (sl. 4).

Šasiju kola čini četvrtasti okvir koji je sastavljen od dvije lučno povijene podužne lajsne sa središnjom vezujućom pločom i od dvije ravne poprečne šipke kroz koje je išla osovina (sl. 4). Gornja površina podužnih lajsni ukrašena je ravnim i kosim snopovima sastavljenim od dvije do tri linije šnur utisnuća. Duž gornjih ivica lajsni teče niz brazdastih zareza (sl. 1). Poprečne šipke su masivnije i ukrašene nizom kanelura na gornjoj zaobljenoj površini (sl. 1; 3b; 5). Sa donje strane, na spoju sa glavom točka, obje šipke su ojačane šupljim pravougaonim ispustima kroz koje prolazi željezna osovina koja je u ovom dijelu sačuvana samo u tragovima. Na sredini tih poprečnih šipki nalazi se po jedna mala ptica,

od kojih je prednja okrenuta naprijed, a zadnja unazad (sl. 1; 3b; 5a,b). Kod ovih ptica ističe se spljoštena glava i široki kljun (sl. 5a,b), što je kako ćemo vidjeti, jedna od osnovnih karakteristika svih ptičjih predstava na ovim kolicima. Vrat i tijelo su takođe spljošteni, a rep je stanjen. Gornja površina kljuna, luk glave i krajevi repa su ukrašeni zarezima, a preko leđa idu krstasto raspoređene urezane linije. Uz to, ptica sa zadnje šipke ima sa strane kosu šnur-liniju koja, po tehnici izvođenja, odgovara ukrasima sa gornje površine podužnih lajsni šasije.

Središnja četvrtasta ploča povezana je masivnim bočnim ispustima sa podužnim lajsnama šasije (sl. 4). Ona ima dvije vrlo važne funkcije: učvršćuje šasiju kolica i nosi stubić na koji je pričvršćena čitava gornja konstrukcija kolica. Sa prednje i zadnje strane te ploče, kao i na krajevima bočnih ispusta, nalaze se ukrasi u vidu kratkih brazdastih zareza, a na ispustima su još i naspramni snopovi ukošenih linija (sl. 1; 4). U sredini ploče je otvor na koji je zakovicom pričvršćen vretenasti stubić visine 4 cm koji nosi donju pticu, sa kojom je pričvršćen na isti način. Na gornjoj i donjoj osnovi stubić ima nešto širi višeugaoni sokl koji obezbjeđuje bolje pričvršćivanje, a ukrasi se sastoje od prstenastih brazdi u gornjem i donjem dijelu, dok su na zadebljanom, središnjem dijelu stubića urezane kose linije (sl. 3a; 4).

Donja, velika ptica koja je ujedno i recipijent, izrađena je u tehnici šupljeg livenja (sl. 1; 3). Tijelo ptice je vretenasto sa nešto zaravnjenim donjim dijelom. Sredinom čitavog tijela, uključujući rep, proteže se grebenasta plastična traka koja je dosta masivna u središnjem i prednjem, grudnom dijelu, dok se prema repu stanjuje. Duž čita-

Sl. 5 Glasinačka kolica sa detaljima predstave malih ptica

vog hrbata traka je ukrašena nizom kosih zareza, sličnih onima sa ivica podužnih lajsni šasijske (sl. 3a). Na dijelu trake koji je na grudima ptice nalazi se dio oštećene bronzane omče koja je mogla služiti za vezivanje ili vučenje kolica (sl. 3a). Na leđima ptice je duguljasti špic-ovalni otvor pored koga se sa obje strane nalazi jedna mala perforacija (sl. 3b). Trup lagano prelazi u valjkasti vrat koji je izvijen naprijed. Na glavi je najviše izražen široki masivni kljun koji se prema vrhu širi i stanjuje (sl. 1; 3; 5). Kljun je sa strane ukrašen širokim kosim linijama koje prate smanjenje njegove debljine, da bi se na širokom kraju kljuna svele na kratke zareze. Glava je krajnje stilizovana u formi polukružne tanke ploče koja ide od kljuna do vrata (sl. 3; 5).¹⁸ U podnožju toga poludiska,

sa obje strane krilasto se pružaju duguljasti četvorougao i ispusti sa blago zaobljenim spoljnim uglovima (sl. 1; 3; 5). Zadnji dio tijela se lagano stanjuje i završava lepezasto raširenim repom, sa zarezima na završnom rubu (sl. 1; 3b).

Manja ptica je, isto kao i velika ptica/recipient, izrađena tehnikom šupljeg livenja. Ona je po obliku skoro istovjetna sa donjom figurom, uključujući neobičnu predstavu glave sa krilastim ispustima, samo što je znatno manja. Jedino rep nije lepezasto raširen, nego je samo proširen (sl. 1; 3b; 5). Kljun je i ovdje širok i ravan sa nare-

¹⁸ Hochstetter 1881, 296 i Seewald 1939, 14-15 iznose mišljenje da je ovdje kod obje ptice predstavljena kokošja kresta,

što je neprihvatljivo već i zbog toga jer u 8. v. pr. Hr. u Evropi nije bilo ni divljih ni domaćih kokošaka (up. Benecke 1994, 366 ff.). Da je ovdje u pitanju stilizovana predstava gornjeg dijela ptičje glave pokazuju i dvije male ptice sa šasijske, kao i ptice-privjesci kod kojih je ova stilizacija još očiglednija (up. Sl. 5a-c). Kako ćemo vidjeti, kod svih ovih predstava najvjerovatnije se radi o glavi patke.

zanim ivicama. Uz to se na prednjoj strani nalazi dublji podužni zarez koji daje utisak da je kljun otvoren (sl. 5d). Ta manja ptica sjedi na sedlastom poklopcu sa kojim je izlivena u jednom komadu (sl. 3a). Forma poklopca odgovara otvoru na leđima velike ptice, s tim što je poklopac nešto veći, tako da preklapa otvor (sl. 3b). Dvije perforacije na poklopcu takođe odgovaraju onima pored otvora te su bez sumnje služile za pričvršćivanje, vjerovatno pomoću nekog metalnog štifta koji nije sačuvan.

Lepezasto rašireni rep i naprijed izvijeni vrat donje ptice daju utisak da ona leti, dok gornja ptica mirno sjedi na njenim leđima (sl. 1; 3a). Mada ni kod jedne ptice nema realističke predstave krila, utisku dinamike odnosno letenja, dodatno doprinose četvorougao i ispusti koji su postavljeni ispod glave kod obje ptice i koji bi mogli biti simbolični nadomjestak pravih krila (sl. 1; 3b; 5).

Na lijevoj strani tijela velike ptice, neposredno ispod spomenute perforacije, nalaze se ostaci dvije kuke koje su služile za vješanje privjesaka (sl. 1; 3b). Sa desne strane nalazi se ostatak samo jedne takve kuke (sl. 3b). Privjesci na ovoj strani su sačuvani, a pričvršćeni su petljom od bronzane žice koja je obješena na dvije male perforacije koje se nalaze pored polomljene kuke (sl. 3; 5). Činjenica da ovdje nema nikakvog traga druge kuke govori da je njena izrada propala već prilikom livenja, pa su privjesci ovdje morali biti pričvršćeni naknadno improvizovanom vješalicom. Ta pomoćna vješalica se pokazala funkcionalnom, pa su privjesci na njoj sačuvani sve do danas (sl. 5). U pitanju su dva istovjetna privjeska koji se sastoje od alke za vješanje od koje se izvija vrat koji završava širokim kljunom i jakim grebenom koji predstavlja ptičju glavu (sl. 3; 5c). Na kraju kljuna, ispod grebena su proširenja koja u minijaturi imitiraju krilaste ispuste glavnih ptica (sl. 5c). Alka i gornja površina vrata ukrašeni su urezima. Privjesci koji su visili sa lijeve strane otvora nisu sačuvani, a vjerovatno su bili istovjetni ovima.

4. Kulturnoistorijski kontekst kultnih kolica sa Glasinca

U svojoj analizi glasinačkih kolica Hochstetter konstatuje da se ovdje radi o jedinstvenoj formi koja nema adekvatnih analogija. Upoređujući taj

nalaz sa do tada poznatim kultnim kolicima iz bronzanog i željeznog doba, on se, u nedostatku neposrednih tipoloških sličnosti, odlučuje za kriterij funkcionalnosti, te ga svrstava u grupu tzv. "Kesselwagen" iz kasnog bronzanog i starijeg željeznog doba, prema definiciji Lisch.¹⁹ Pri tom on ne pravi nikakvu bližu diferencijaciju u ovom okviru. No, uzimajući u obzir danas poznate nalaze, u toj kategoriji se mogu izdvojiti dvije geografski jasno diferencirane grupacije i jedna prelazna forma. Zajedničko im je to što predstavljaju vozilo na četiri točka i nose jedan recipijent, kao i heraldički postavljene predstave ptica, a međusobno se razlikuju po nekim formalnim elementima, kao što su konstrukcija šasije, oblik recipijenta i način oblikovanja ptica.

Pri opredjeljenju ove vrste kultnih kolica Seewald takođe primaran značaj daje formi recipijenta. Pri tom on izdvaja jednu novu grupu nalaza objavljenih nakon Hochstetterovog članka, čiji recipijent ima oblik tijela ptice, te ih po tome naziva "vogelförmige Kesselwagen", odnosno "Vogelwagen" (ptičja kolica). U tu grupu on svrstava i glasinačka kolica.²⁰ Kao i kod "Kesselwagena" i ovdje su uglavnom u pitanju grobni nalazi.

Sedamdestih godina prošlog vijeka Eugen Woytowitsch je izdvojio jednu grupu ptičjih kolica iz Italije koju je zbog specifičnog oblika i položaja recipijenta nazvao "Beckenwagen".²¹ U pokušaju sagledavanja kulturnoistorijskog konteksta glasinačkih kolica, najprije ćemo prezentirati odgovarajuće nalaze iz ove tri grupe ptičjih kultnih kolica.

4.1. Ptičja kolica tipa "Kesselwagen", sjevernoevropska grupa

Kod ove grupe koja se susreće na prostoru zapadnog Baltika, odnosno na prelazu iz kontinentalne Evrope u Skandinaviju i koju ćemo ovdje nazvati "sjevernoevropskom grupom" (sl. 11, 2-4), radi se o tehnički dobro izvedenom, ali u cjelini nezgrapnom i nestabilnom vozilu. Karakteristične su velike bronzane posude bez poklopca koje su preko lagane šasije povezane sa srazmjerno malim točkovima. Te posude, uključujući ukrase u vidu horizontalnih nizova punktiranih tačaka,

¹⁹ Hochstetter 1881, 292-293. Pri tom Hochstetter prihvata definiciju "Kesselwagena" koju je uveo G. Ch. F. Lisch poslije otkrića kolica iz Peckatela 1843. godine.

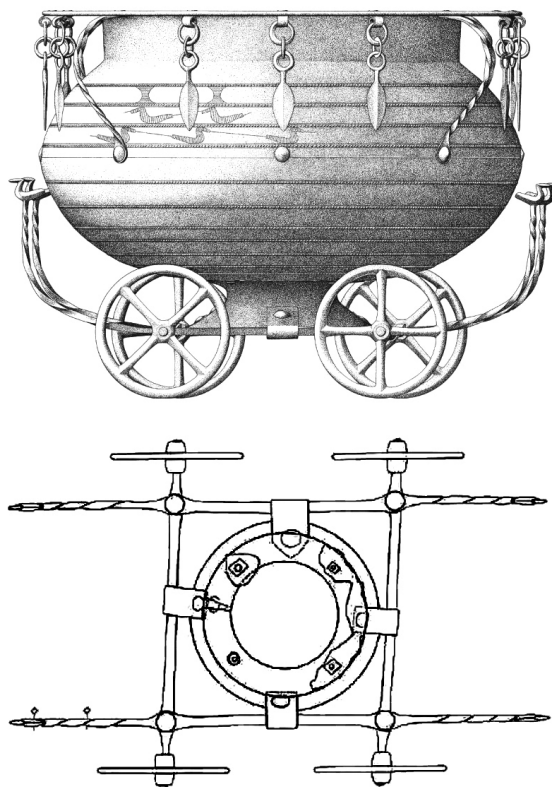
²⁰ Seewald 1939, 7-9.

²¹ Woytowitsch 1978, 54 ff.

tipološki u potpunosti odgovaraju keramičkim formama završne faze starijeg bronzanog doba sjeverne Evrope, odnosno periodu III po Monteliusu (1300–1100. pr. Hr.). Radi se o kolicima iz sljedećih nalazišta:

2. **Ystad**, južna Švedska; nalaz iz močvare 1855. godine, sačuvana samo šasija sa točkovima; 13–12. v. pr. Hr., bronza (sl. 11,1);²²
3. **Skallerup** (Trudshøj) na ostrvu Seeland, Danska; grobni nalaz iz 1895. g.; incineracija pod tumulom; oko 1200 pr. Hr.; bronza (Sl. 6; 11,3; 12,3; H 38 cm);²³
4. **Peckatel** kod Schwerina u Sjevernoj Njemačkoj; Grob 1; grobni nalaz iz 1843. g.; inhumacija pod tumulom; 13–11. v. pr. Hr.; bronza (Sl. 11,4; 12,2; H 38 cm).²⁴

Primjerci iz Peckatela i očuvani dio kolica iz Ystada su skoro identični i vjerovatno predstavljaju proizvod jedne radionice. Za razliku od recipijenata koji potpuno dominiraju na srazmjerno malom vozilu, predstave ptica su kod ove sjeverne grupe neupadljive i krajnje stilizovane, na izvijenim krajevima lagane šasije. Kod kolica iz Peckatela i Ystada predstava ptica je svedena na protome (sl. 12,2). No, da ovaj motiv nije beznačajan pokazuje posuda kolica iz Skallerupa, na kojoj su ugravirane ptice koje plove jedna za drugom u dva niza u suprotnom smjeru: u gornjem nizu dvije, okrenute na lijevo i u donjem tri, okrenute na desno. Iznad njih je ukras u vidu dva pješčana sata, a sa oboda recipijenta vise alkice sa listastim bronzanim privjescima (sl. 6). Ugravirane ptice su istovjetne plastično formiranim figuricama na krajevima šasije, a ptice predstavljene na ovim kolicima u cjelini su manje šematizovane od predstava na kolicima iz Ystada i Peckatela. Prema tome, bez obzira na razlike u nivou stilizovanosti koje su u ovom slučaju mogle biti i odraz specifičnosti radionica, heraldički, odnosno anti-tetični položaj ptica na krajevima šasije, kao i u pet plovki sa posude u Skallerupu, dovoljno jasno ukazuje na jednu od najbitnijih zajedničkih karakteristika svih kolica o kojima ovdje diskutujemo, a to je da su ptice nosilac osnovne kulturne poruke i glavni simbol mobiliteta vozila. Pepeo pokojnika iz groba u Skallerupu bio je smješten

Sl. 6. Kesselwagen iz groba u Skallerupu (pogled sa strane i odozdo)

u recipijentu kolica, pa se može reći da su kolica ovdje služila kao neka vrsta pokretne urne.²⁵

4.2. Ptičja kolica tipa “Kesselwagen”, karpatska grupa

Drugu grupu čine kolica iz Orăștie i Bujoru u Rumuniji. Za njih se može reći da predstavljaju klasični, dobro definisani tip “Kesselwagena”, kod koga skladno oblikovano vozilo sa čvrstom konstrukcijom i željeznim osovinaama nosi posudu u obliku kazana sa poklopcem.

5. **Orăștie**, Transilvanija, nalaz iz 1834. g., Ha B, 10–9. v. pr. Hr.; bronza (sl. 11,5; 12,5; H 10 cm; B 17 cm);²⁶
6. **Bujoru**, Muntenija, grobni nalaz iz 1974. g.; inhumacija pod tumulom; Ha B3-C1 kraj 9. v. pr. Hr.; bronza i željezo (sl. 7; 11,6; 12,6; L 26 cm; H 16,5 cm; B 15,5 cm).²⁷

²² Hochstetter 1881, 293; Threne 1962, 152–153; Jensen 2002, 261–262.

²³ Jensen 1984, 138 ff.; 2002, 258–259; Kaul 2012, 9–11, Sl. 8.

²⁴ Schubart 1972, 134, T. 48 F1; Hansen 2010, 50.

²⁵ Jensen 2002, 259.

²⁶ Njemački: Brooser Stuhl, mađarski: Szászvárosszék. Hochstetter 1881, 293; Seewald 1939, 7, Taf. 1.2; Kossack 1954, 17, Taf. 4.7; Moscalu / Beda 1991, 216.

²⁷ Moscalu / Beda 1991, 197 ff.; Grigore 2018, 1 ff.

Kod ove grupe ptice su jasno naglašene i mada su još dosta stilizovane, prepoznatljiva je predstava plovke-patkarice. Zanimljivo je da oboja kolica imaju po 12 ptica, šest okrenutih nazad i šest naprijed. Za razliku od prve grupe, ovdje ptice dominiraju siluetom vozila dajući kolicima razudenu, baroknu formu, sa vidno potenciranim utiskom dinamike. To je naročito vidljivo kod kolica iz Orăștie (sl. 11,5), dok je kod onih iz Bujoru ovaj utisak nešto slabije izražen zbog različite veličine predstavljenih ptica (šest velikih ptica, četiri male na osovinama i dvije na držaču poklopca; sl. 7; 11,6). Međutim, kod obojih kolica ptice su predstavljene heraldički, sa prednje i sa zadnje strane i na posudi i na poklopcu, a kod primjerka iz Bujoru i na osovini točkova, što bez sumnje simboliše neograničenu mogućnost kretanja – po zemlji, vodi i u vazduhu i to u svim pravcima. Šasija kolica iz Orăștie ima izvijene produžetke koji se završavaju kao glave ptice. Na isti način je izvedena i šasija kolica iz Skallerupa koja su i hronološki bliska nalazu iz Orăștie, što je bez sumnje indikativan tehnički i stilski detalj koji povezuje ove dvije grupe.

7. **Acholshausen** kod Würzburga, grobni nalaz iz 1970. g.; incineracija; oko 1000. g. pr. Hr.; bronza (sl. 11,7; 12,4; L 17,6 cm).²⁸

Kolica iz Acholshausena kod Würzburga u sjevernom Bajernu koja geografski leže između prethodno prezentiranih grupa, čine u pravom smislu prelaznu formu između te dvije grupe. Slično sjevernoevropskoj grupi, ova kolica još uvijek nose dosta veliki recipijent koji imitira formu keramičkih posuda. Ali vozilo je u cjelini skladno konstruisano, sa srazmjerno velikim točkovima i čvrstom "x" šasijom na čiju sredinu je preko čunaste stope fiksiran recipijent. Četiri heraldički postavljene ptice se i ovdje nalaze na izvijenim završecima šasije, s tim što su glave daleko jasnije naznačene i više upućuju na karpatsku nego na sjevernoevropsku grupu nalaza (sl. 12, 4). Mnoštvom zajedničkih tipoloških elemenata ova kolica povezuju sjevernoevropsku i karpatsku varijantu u karakterističnu cjelinu "Kesselwagena" koja homogeno pokriva period kasnog bronzanog doba po Reineckeovoj hronologiji, a sudeći po primjerku iz Bujoru, dopire i do početnih faza starijeg željeznog doba.

Sl. 7. Kesselwagen iz groba u Bujoru

Ako se sada vratimo pitanju poređenja glasinakih kolica sa nalazima ptičjih kolica tipa "Kesselwagena", može se potvrditi Hochstetterova konstatacija da na ovoj relaciji nema direktne tipološke podudarnosti, ali treba reći da postoje određene sličnosti u detaljima tehničke koncepcije, a prije svega u nekim karakterističnim stilskim i kulturnim elementima. To se prije svega odnosi na karpatsku grupu "Kesselwagena", odnosno na primjerke iz Rumunije. Šasija kolica iz Orăștie je poput one glasinakih kolica u obliku čvrstog četverougaoznog okvira, s tim što je spoj sa recipijentom kod glasinakih kolica riješen sofisticiranije, poput onoga koji je izveden na šasiji kolica iz Acholshausena koja, kako smo pokazali, predstavljaju prelaznu formu između karpatske i sjevernoevropske grupe. Osim toga, vodoravne plastične trake koje ukrašavaju gornji dio kazana kolica iz Orăștie i Acholshausena ukrašene su kratkim kosim zarezima koji su istovjetni onima na glasinakom recipijentu. Kod primjerka iz Bujoru recipijent je dosta blizak obliku tijela patke koja plovi, što ga približava realističkom figuralnom maniru glasinakog primjerka koji je inače stran klasičnoj koncepciji "Kesselwagena". Sa druge strane, čini se da su naspramno postavljene male ptice na osovinama glasinakih kolica reminiscencija na heraldički kanon prezentacije ptica kod nalaza tipa Kesselwagen. Na kraju, kao posebno važan i indikativan detalj veze na ovoj relaciji, treba navesti neobična ispupčenja koja se nalaze na prelazu iz kljuna u vrat kod svih ptica iz Bujoru, uključujući i minijaturne ptice na glavama toč-

²⁸ Pescheck 1972, 29 ff.

kova (sl. 7). Ta ispupčenja na prvi pogled djeluju kao predstava očiju, ali su prevelika da bi to bila. Po položaju, a djelimično i po obliku, ova ispupčenja dosta podsjećaju na takođe neobične krilaste ispuste ispod glave ptica koje čine recipijent i poklopac na glasinačkim kolicima.

4.3. Ptičja kolica tipa “Vogelwagen”

Svi nalazi ovog tipa potiču sa Apeninskog poluostrva, odnosno sa šireg područja Etrurije (Este, Viterbo, Tarquinia) i južne Italije (Salerno, Canosa di Puglia), a jedan je sa nepoznatog nalazišta u Italiji.²⁹ Dakle u pitanju je jedna izdvojena južna grupa kulturnih kolica koja su, na ovaj ili onaj način, povezana sa pticama (sl. 11, 8-13).

8. **Este**, Provincija Padova, sjeverna Italija, grobni nalaz iz 1877. g.; incineracija; 9. v. pr. Hr., terakota (sl. 11,8; 21,7; L 20 cm; H 21 cm);³⁰
9. **Tarquinia**, nekropola Monterozzi, Provincija Viterbo, srednja Italija; grobni nalaz iz 1881. g.; incineracija; 9–8. v. pr. Hr.; bronza (sl. 8; 11,9; 12,10);³¹
10. **Viterbo**, Provincija Viterbo, srednja Italija; grobni nalaz iz 1895. g.; 7–6. v. pr. Hr.; bronza (sl. 11,9; L 17,5 cm);³²
11. **Salerno**, Provincija Salerno, južna Italija; grobni nalaz iz 1853. g.; 7–6. v. pr. Hr.; bronza (sl. 11,11; 12,12; L 19,5 cm);³³
12. **Canosa di Puglia**, Provincija Bari, južna Italija; grobni nalaz iz 1920. g. (?); 7–6. v. pr. Hr.; terakota (sl. 11,12; 12,11; L 18,5 cm);³⁴
13. **Italija**, nalaz bez bliže lokacije; 7–6. v. pr. Hr.; bronza (sl. 11,13).³⁵

Apeninski nalazi su specifični u odnosu na sve prethodne, jer su kolica predstavljena kao kompozitna bića na točkovima koja posjeduju atribute raznih životinja. Istina, recipijent je u obliku ptice sa proširenim repom, kao kod manje ptice, ili lepezasto raširenim repom, kao kod veće ptice na glasinačkim kolicima (sl. 8; 12, 10–12). Na tijelu ptice kolica iz Canose di Puglia re-

Sl. 8. Vogelwagen iz groba nekropole Monterozzi u Tarquiniji

alističnije su predstavljena krila, što je jedinstven slučaj u okviru ptičjih kolica (sl. 12,11). Ali kod svih kolica ove apeninske grupe recipijent je preko četiri duge noge vezan sa točkovima, tako da ne upućuje na pticu, već na četveronožnu životinju. Iz tog razloga nijedan italijanski primjerak nema šasijsu. Od prsnog dijela ptičjeg tijela izvija se relativno dugi vrat kao u labuda, na kome je, sa izuzetkom nalaza iz Este, redovno predstavljena glava u obliku neke životinje sa rogovima, vjerovatno bika. Prema tome, ovdje se ne može govoriti o ptici, već o nekom natprirodnom, mitskom biću koje ima četiri noge, tijelo ptice i glavu bika. Izuzev kolica iz Este, gdje recipijent ima tijelo i glavu ptice, ptice su cjelovito predstavljene samo na primjerku iz Salerno, ali ne na uobičajen način, heraldički ili usmjereno, već u vidu stilizovanih eksternih aplikacija na rogatoj glavi i na poklopcu (sl. 12,12).

Sličnost glasinačkih kolica sa nalazima iz Italije svodi se na koncepciju recipijenta koji u svim slučajevima ima tijelo i rep ptice i sadrži dvije figure usmjerene naprijed, jednu koja je glavni recipijent i drugu manju koja predstavlja poklopac. Međutim, ako se izuzmu izvijeni vrat i glava, gornja figura kod svih italijanskih nalaza skoro da je svedena na ravan poklopca, dok kod glasinačkih kolica i manja ptica u punoj mjeri zadržava realnu figuru, ponavljajući skoro u potpunosti oblik recipijenta. Veću sličnost sa glasinačkim pokazu-

²⁹ Undset 1890, 49 ff.; Woitowitsch 1978, 63 ff. Ovakva kolica naziva “fahrbare Tiere” (pokretne životinje).

³⁰ Duhn 1939, 64, T. 10c; Woitowitsch 1978, 63 T. 29.136.

³¹ Undset 1890, 49–51 (Corneto), Fig. 1; Woitowitsch 1978, 62–63.

³² Woitowitsch 1978, 63–64, T. 27.138.

³³ Ibid. 64, T. 27.139.

³⁴ Ibid. 64, T. 29.140.

³⁵ Undset 1890, 51–52, Fig. 2; Woitowitsch 1978, 64, T. 27.137.

ju jedino kolica iz Este, čiji recipijent ima i tijelo i glavu ptice, mada sudeći po obliku kljuna, ovdje nije u pitanju barska ptica, kao kod sjevernih primjeraka, već neka grabljivica (sl. 12, 7). Točkovi kolica iz Este su u obliku punog diska sa naglašenom i funkcionalno perforiranom glavom, dok su ostali konstruktivni elementi samo grafički predstavljeni i to sa različitom mustrom za svaku osovinu. Pri tom je na točkovima prednje osovine predstavljeno osam paoka, koliko imaju i oni kod glasinačkih kolica, a točkovi zadnje osovine imaju deset paoka. Inače kolica iz Este i iz Canosa di Puglia su jedini primjerci iz ovog okvira koji su izrađeni od terakote.

Zanimljivo je da se ispod rogate glave recipijentata kolica iz Tarquinije i Salerno nalaze perforirani ispusti koji liče na uši bika (sl. 8; 12,10,12). Na približno istom mjestu su postavljena ispupčenja kod ptičjih glava iz Bujoru, kao i krilasti produžeci kod glasinačkih ptica (sl. 1; 3b; 5; 7). Kod italijanskih primjeraka vjerovatno su u pitanju uši mitske životinje koje su bile probušene za vješanje nakita, ili u svrhu vučenja vozila. Kod glasinačkih kolica i kod onih iz Bujoru, to je strani elemenat i još jedan znak odstupanja od stare tradicije. Ovdje bi se moglo govoriti o uticaju iz Italije, gdje je dezintegracija starog kulnog kانونa u 9. v. pr. Hr. već ozbiljno uzela maha. Kao uzor mogla su poslužiti kolica iz Tarquinije koja su hronološki najbliža ovim primjercima.

No, ukoliko je ovdje bilo tih uticaja, onda to nije direktno preuzimanje italijanskog manira i uvođenje kompozitnih elemenata, tj. predstavljanje ušiju bika, kako ove produžetke kod glasinačkih kolica tumači Seewald.³⁶ Takva interpretacija se ne može prihvatiti, jer produžeci kod glasinačkih ptica nisu postavljeni uspravno kao uši, već vodoravno i aerodinamično, poput krila. Postavljanje krila ispod glave svakako je udaljavanje od realne forme, ali je to još uvijek prezentacija ptičjih atributa. Time se, istina na neobičan način, dodatno potencira utisak letenja, ali se ne može govoriti o napuštanju prakse poštovanja ptice kao integralnog mitskog bića i o aplikaciji atributa druge životinje, na način kako je to izraženo kod italijanskih primjeraka. Ovdje prije može biti riječi o uklapanju u opšte tendencije traženja novih izražajnih formi, nego o prihvatanju nekih

sasvim novih kulturnih elemenata, poput onih koje odražava hibridno biće u kolicima iz Tarquinije.

4.4. Ptičja kolica tipa "Beckenwagen"

14. *Marsiliana d'Albegna*, Provincija Grosseto, Toskana; bogati grob sa spaljivanjem; nestručna iskopavanja s početka 20. v.(?); 8–7. v. pr. Hr.; bronza (sl. 11,14; 12,8; L 15,8 cm);³⁷

15. *Vetulonia*, Cirolo dei Lebeti, Provincija Grosseto; dvojni grob sa spaljenicima (muškarac i žena); iskopavanja početkom 20. v.(?); polovina 7. v. pr. Hr.; bronza (sl. 9; 11,15; L 98 cm, B 35 i 29 cm na krajevima);³⁸

16. *Veji*, Grotta Gramiccia, Provincija Rim; grob 871 bez bližih podataka o karakteru groba; kraj 8. v. pr. Hr.; bronza (sl. 11,16).³⁹

Tri primjerka ptičjih kolica iz navedenih grobova predstavljaju hronološki i geografski blisku grupu s prostora srednje Italije (sl. 11, 14–16). Ta grupa se dosta razlikuje od prethodnih varijanti ptičjih kolica, ali osim predstava ptica, koje su odlučujući faktor povezivanja, ima i nekih drugih zajedničkih elemenata. Kolica iz Marsiliana d'Albegna po jednostavnoj osnovnoj konstrukciji i antitetično postavljenim stilizovanim ptičjim glavama, dosta podsjećaju na Kesselwagene sjevernoevropske grupe. Međutim, umjesto lučno izvijene lagane šasije sjevernoevropske grupe, ovdje recipijent drže četiri antitetično postavljene figure konja.⁴⁰ Uvođenje integralne figure druge životinje potpuna je novina u dosadašnjoj praksi izrade ptičjih kolica. Kao i kompozitne životinje kod "Vogelwagena", to je još jedan elemenat dezintegracije kultne slike koji je prisutan kod ove dvije apeninske grupe. Bogato ukrašeni široki rub recipijenta i gusti nizovi alkastih privjesaka su takođe jedan od elemenata koji se sreću i kod italijanskih "Vogelwagena" (Salerno, sl. 12,12).

Neobično široki obod recipijenta kolica iz Marsiliana d'Albegna (sl. 12,8) ukazuje na dalji razvoj ove forme koja će do krajnosti biti dovedena na kolicima iz groba u Vetuloniji (sl. 9). Točkovi ovih kolica takođe nose jednostavni poluloptasti recipijent tipa "Becken" (R 21 cm), ali su bočne strane oboda ovdje izdužene i pretvorene u dugačku četvrtastu ploču koja zajed-

³⁶ Seewald 1939, 14.

³⁷ Egg 1991, 191 ff.

³⁸ Wojtowitsch 1978, 55–56, T. 22.124.

³⁹ Ibid. 11–12.54, T. 22.121.

⁴⁰ Up. Egg. 1991, 193, Sl. 2.

Sl. 9. Ptičji "Beckenwagen" iz groba u Vetuloniji

no sa recipijentom dostiže dužinu od 98 cm. Na gornjoj površini lijevo i desno od recipijenta i na krajevima ploče urezane su po tri zrakaste linije koje su spojene jednom linijom (sl. 9; motiv ptičje noge?). Sam recipijent je premošten sedlastom drškom, na čijim koljenima se nalaze dvije aplikacije u obliku šoljica (sl. 9). Uz obje podužne ivice ploče teče niz antitetično postavljenih figura ptica (sa svake strane prvobitno 15 ptica), tako da dio niza od sredine kolica ide na lijevo, a drugi dio na desno. Stilizacija tijela i glava ptice više upućuje na način primijenjen na Kesselwagenima iz Asholshausena i Orăștie (sl. 12, 4.5), nego na aplikacije na kolicima iz mnogo bližeg Salerna (sl. 12,12). Šasija je na isti način kao i kod kolica Marsiliana d'Albegna pojačana šipkom koja je pričvršćena na glavi točkova i koja na obje strane završava heraldično postavljenim glavama ptica. Veoma je značajno napomenuti da je metalna posuda sa pepelom muškog pokojnika iz ovog groba bila postavljena na ploču ovih kolica.⁴¹

Kolica tipa "Beckenwagen" iz nekropole Grotta Gramiccia u Veji (redni broj 16) po obliku, veličini i načinu prezentacije ptica veoma su slična ovima iz Vetulonije.⁴²

4.5. Problem interpretacije dupljajskih kolica

17. **Dupljaja**, Banat, Srbija, slučajni nalaz s početka 20. v.; 15–13. v. pr. Hr.; terakota (Sl. 10; 11,17; 12,1; L 25,6 cm).⁴³

Iz prethodne diskusije u kojoj su razmotrene osnovne tehničke, tipološke i stilske karak-

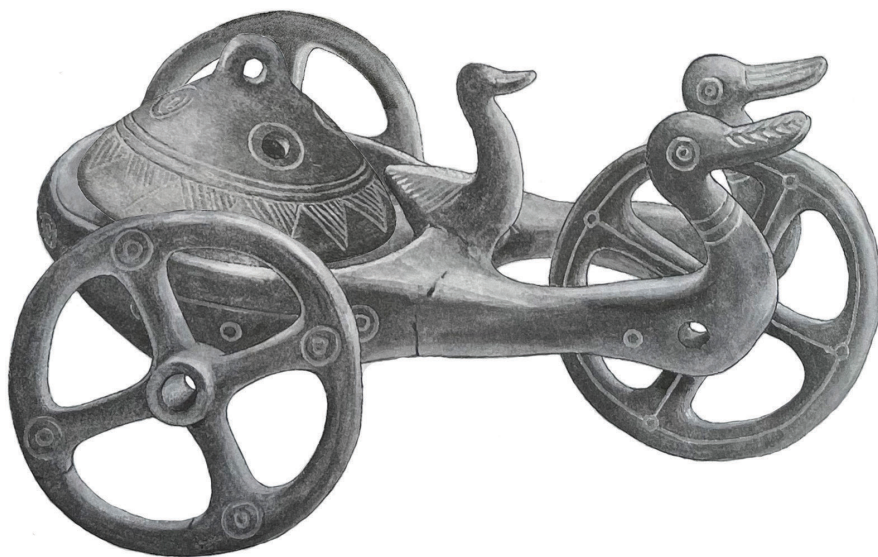
teristike 16 poznatih kulturnih kolica iz kategorije "Kesselwagen", "Vogelwagen" i "Beckenwagen" jasno se pokazuje da je taj neveliki broj u većoj ili manjoj mjeri srodnih nalaza rasut na širokom prostoru od južne Italije do Skandinavije, te da su ti nalazi po svojoj prilici samo naznaka i "vrh ledenog brijega" određene kultne prakse, u kojoj su ptice imale značajnu ulogu i koja je bila zastupljena u bronzanom i starijem željeznom dobu na velikom dijelu evropskog kontinenta. No, prije svakog iznošenja zaključka o karakteru te pojave, kao i o mjestu glasinačkih kolica u tom kontekstu, potrebno je još razmotriti problem dupljajskih kolica koja predstavljaju najraniju pojavu "Vogelwagena" u bronzanom dobu Evrope i čiji karakter još uvijek nije na zadovoljavajući način razjašnjen.

Kod ovog nalaza nema sigurnih podataka o okolnostima otkrića, a prema publikovanim izvještajima na lokalitetu Dupljaja kod Bele Crkve u južnom Banatu na jednom su mjestu nađena tri predmeta od pečene zemlje: kolica na tri točka, antropomorfna figurina i jedan kupasti poklopac (Sl. 12, 1a-c). U nauci je opšte prihvaćeno mišljenje da ta tri predmeta čine jednu međusobno povezanu cjelinu. Kolica se sastoje od karoserije u obliku relativno plitkog ovalnog recipijenta sa čije donje strane su formirana tri poprečno perforirana ispupčenja kroz koja prolazi osovina zadnja dva točka. Sa prednje strane su dvije masivne, paralelno postavljene rude koje se pri kraju proširuju u obliku tijela ptice i završavaju uzdignutim vratom i glavom ptice. Na tom prednjem, najširem dijelu obje rude su perforirane. Tu prolazi osovina na kojoj je prednji točak kolica koji je smješten između ruda, odnosno između dvije ptice. Na prednjem rubu karoserije,

⁴¹ Wojtowitsch 1978, 56.

⁴² Up. Wojtowitsch 1978, T.22.121.

⁴³ Петровић 1930, 21 ff.

Sl. 10 – Dupljajska kolica u funkciji ptičjeg „Kesselwagena“

između ruda, postavljena je treća ptica koja ima tijelo i glavu patke. Čitava konstrukcija djeluje kao model kola sa karoserijom / recipijentom koja vuku dvije ptice i kojima upravlja treća ptica koja sjedi kao kočijaš (sl. 10; 12, 1b).

Preostala dva nalaza koja spadaju u ovu grupu, figurina i poklopac, nisu ni na koji način fiksirani za kolica, već svaki od njih predstavlja izdvojeni i jasno definisani objekat koje je mogao biti u kolicima, ili izvan njih (sl. 12,1a.c). Prema tome, položaj i funkcija figurine i poklopca u odnosu na kolica su stvar afiniteta i slobodne procjene, te se u vezi sa tim mogu iznositi samo manje ili više potkrijepljene pretpostavke. Međutim, pri dosadašnjim interpretacijama uzimana je u obzir samo figurina, za koju se smatra da je stajala na karoseriji.⁴⁴ Iz toga proizilaze poznate hipoteze koje ovu figurinu označavaju kao preteču boga Apolona, a kolica kao njegovu kočiju koju vuku labudovi na putu iz zemlje Hiperborejaca u Delfe, kao i one koje ova kolica smještaju u službu kulta koji je posvećen obožavanju Sunca, kao vrhovnog božanstva.⁴⁵ Kupasti poklopac je pri tome potpuno zapostavljen, mada se on po svim svojim tipološkim i formalnim odlikama uklapa u ovaj višedjelni ansambl i takođe je mo-

gao biti smješten u karoseriju kolica. U stvari, za razliku od figurine koja po svojoj prirodi može u svakoj situaciji funkcionisati samostalno, poklopac ovdje ne bi imao nikakvu ulogu, ako ne bi zatvarao recipijent koji kolica nose (sl. 10).⁴⁶ Mogućnost ovakve interpretacije još više dobija na težini, ako se uzme u obzir činjenica da u bronzanom dobu kontinentalne Evrope, osim još jednog slučajnog i slabo dokumentovanog nalaza iz same Dupljaje, nisu poznata kulturna kolica koja prevoze ljude. Takve predstave su sa sigurnošću potvrđene tek u starijem željeznom dobu, ali one više nisu vezane sa pticama (Strettweg, Bisonzio, Sesto Calende, Lucera i dr.).⁴⁷

Imajući sve to u vidu, sasvim je prihvatljiva mogućnost da su dupljajska kolica imala istu funkciju kao i kulturna vozila iz kategorije prethodno predstavljenih ptičjih kolica tipa „Kesselwagen“, odnosno „Vogelwagen“. Pod pretpostavkom da se ovdje, kao i kod većine kolica ove vrste, radi o grobnom nalazu, što je dosta vjerovatno, onda bi poklopljena kolica mogla biti prenosnik duše pokojnika na drugi svijet, dok bi figurina predstavljala samog pokojnika. Poznato je da se patke koje, kako je to nedavno defi-

⁴⁴ O tome Matić 2010, 131 ff.

⁴⁵ Петровић 1930, 24; Гарашанин 1951, 270-272; Garašanin 1983, 531-533; Васић / Васић 2004, 182-183.

⁴⁶ Ovdje ne uzimamo u obzir nezgrapni pokušaj da se poklopac interpretira kao štitnik koji je stajao iznad glave figurine. Up. Петровић 1930, 23.29. сл. 7; Bošković 1959, 41 ff.; O tome i Matić 2010, 142 ff.

⁴⁷ Egg 1996, 14 ff., 29-30; Wojtowitsch 1978, 58-62.

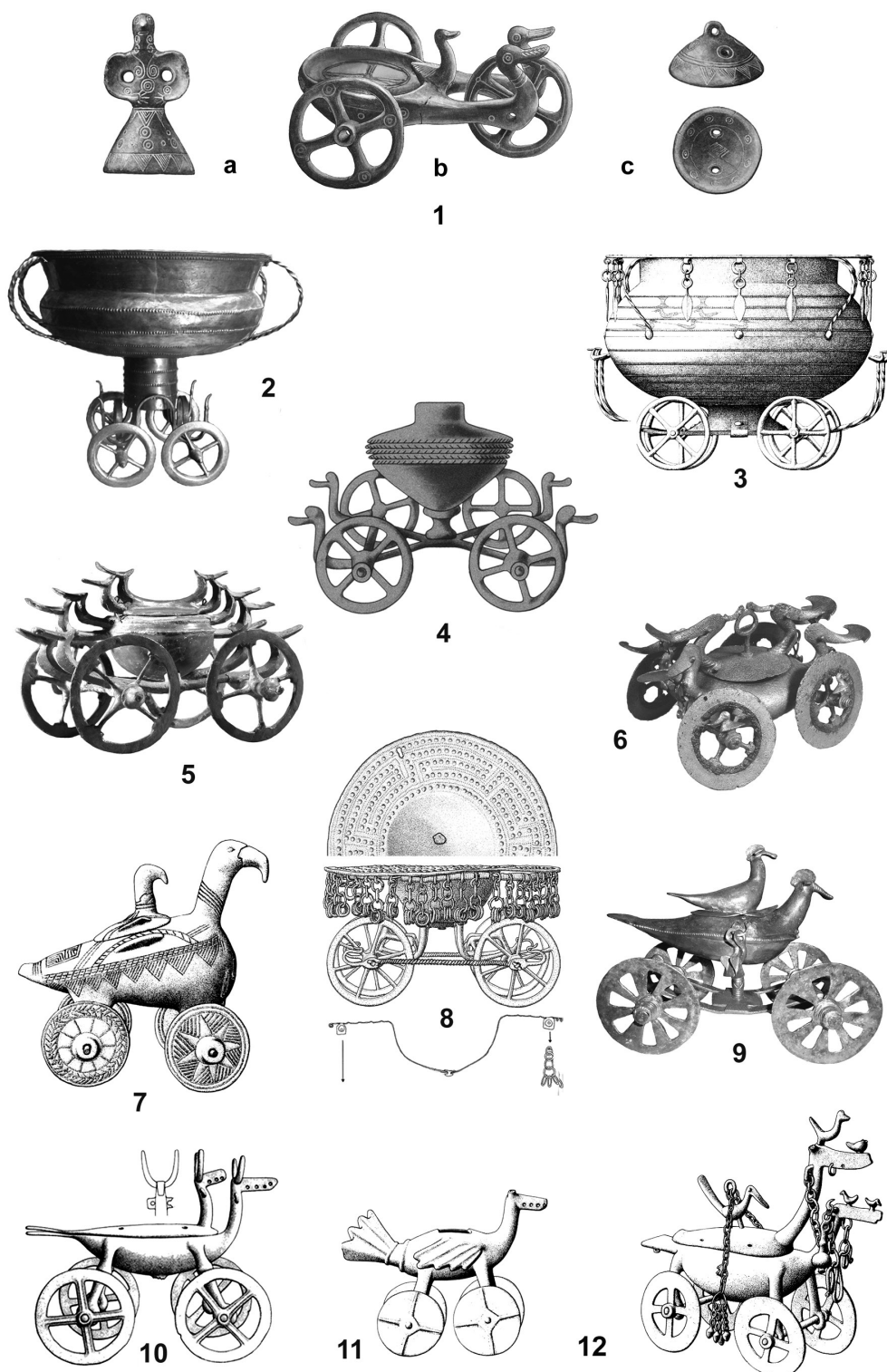
Sl. 11. Karta nalazišta ptičjih kolica – 1: Glasinac; 2: Ystad; 3: Skallerup; 4: Peckatel; 5: Orăștie; 6: Bujoru; 7: Acholshausen; 8: Este; 9: Tarquinia; 10: Viterbo; 11: Salerno; 12: Canosa di Puglia; 13: Italija n.n.; 14: Marsiliana d'Avegna; 15: Vetulonia; 16: Veji; 17: Dupljaja

nitivno utvrđeno, vuku i upravljaju duplajskim kolicima, poštuju u mitologiji raznih naroda.⁴⁸ Patkama se pridaju mnoga tajanstvena i natprirodna svojstva. One su više od bilo kojih drugih srodnih bića predstavnici triju stihija – vode, zemlje i vazduha. Patke mogu letjeti u carstvo ne-

besko, biti u svijetu ljudi i otploviti u podzemno carstvo.⁴⁹ Iz tog razloga su patke u kultu mrtvih idealne za obavljanje veoma važne i delikatne misije pronosjenja duša pokojnika kroz sve opasnosti koje ih vrebaju poslije napuštanja tijela, na putu za vječni život. Pepeo pokojnika, ili nevid-

⁴⁸ Васић / Васић 2004, 183-185; up. Kosack 1954, 45 ff.

⁴⁹ Коцур и др. 2015, 912. О паткама уопштено: Benecke 1994, 379 ff.

Sl. 12. Oblici ptičjih kolica iz razvijenog bronzanog doba i starijeg željeznog doba 1: Dupljaja; 2: Peckatel; 3: Skallerup; 4: Asholshausen; 5: Orăștie; 6: Bujoru; 7: Este; 8: Marsiliana d'Albegna; 9: Glasinac; 10: Tarquinia; 11: Canosa di Puglia; 12: Salerno

ljivi teret koji predstavlja dušu, ovdje je neuporedivo vredniji od figurine koja je predstava bivšeg smrtnika, odnosno isprazni zemni ostatak onoga što je vječna duša već napustila.

Poklopljena kolica su mogla isto tako služiti i izvan pogrebnog rituala, npr. kao kadionica, a nisu isključene ni neke kultne radnje u kojima su naizmjenično upotrebljavani figurina i poklopac. U svakom slučaju, postojanje kupastog poklopca je dovoljna indikacija da su dupljajska kolica barem u grobnim ceremonijama imala funkciju "Kesselwagena" sa poklopljenim recipijentom koji čuva i transportuje dušu pokojnika, dok je pretpostavka da je ovdje predstavljena kočija hiperborejskog Apolona, koliko god ona bila privlačna, najmanje vjerovatna.⁵⁰ Ova konstatacija je od velikog značaja, jer s obzirom na njihov hronološki položaj, dupljajska kolica stoje na samom početku razvoja kulturnih kolica tipa "Kesselwagen" koji, prema tome, otpočinje u srednjem bronzanom dobu na području Panonije. Odatle se kult u kome se ova kolica upotrebljavaju širi ka sjeveru i jugu Evrope, da bi se njegov razvoj završio sa najmlađim primjercima apeninske grupe u 7/6. v. pr. Hr. Taj relativno široki vremenski i prostorni raspon je ujedno i okvir u kome treba tražiti uzroke nastanka glasićkih kolica, kao i njihovih stilskih i kulturnih karakteristika.

5. Zaključna razmatranja

Jedinstveni oblik i izrada glasićkih kolica, tajanstvenost njihove kulturne funkcije i nedovoljno razjašnjene okolnosti otkrića, prouzrokovali su, kako smo ovdje pokušali da pokažemo, ambivalentan odnos nauke prema tom nalazu. S jedne strane je nesumnjiva i opravdana fasciniranost ovim otkrićem i početni elan koji je bio pokretač razvoja arheološke nauke u Bosni i Hercegovini. S druge strane je manje razumljiva, ali djelimično takođe opravdana rezervisanost u pogledu dokumentovanosti i naučne upotrebljivosti ovog nalaza, što je rezultiralo njegovim skoro potpunim zapostavljanjem i to upravo u zemlji čija nauka je zahvaljujući ovom otkriću dobila prve razvojne impulse. Međutim, pokazalo se da dokumentovanost otkrića Johanna Lexe ne odstupa znatnije od većine glasićkih nalaza koji su istraživani

krajem 19. vijeka. Imperativ tada vođenih iskopavanja nije bila dokumentarnost, već sabiranje materijala za vitrine novoosnovanog Zemaljskog muzeja i prezentaciju kulturne superiornosti pridošle evropske imperije naspram odstupajućeg Osmanskog carstva.⁵¹ Kako drugačije objasniti činjenicu da je samo Franc Fiala u toku šest relativno kratkih istraživačkih sezona od 1892. do 1897. godine na glasićkom području istražio 868 tumula sa skoro 3000 grobova (oko 140 tumula i 500 grobova godišnje). Njegovi redovni godišnji izvještaji puni su crteža i opisa nalaza iz grobova, ali nema nijednog preciznijeg plana groba sa položajem tih nalaza, kako je to sistematski rađeno npr. u Hallstattu (Austrija), nekoliko decenija ranije.⁵²

Prema tome, Lexin izvještaj bi se morao tretirati sa više uvažavanja, a svi grobovi i nalazi iz velikog tumula koji su po svoj prilici iskopani pod njegovom kontrolom, zaslužuju detaljniju naučnu obradu koja bi najzad trebalo da uslijedi. Kad su u pitanju kolica, možemo sa dosta sigurnosti poći od činjenice da su nađena u centralnom grobu uz inhumiranog pokojnika, zajedno sa luksuznom bronzanom oinohom, nakitom i jednim zagonetnim predmetom koljenastog oblika čija funkcija još nije razjašnjena. To je veoma značajan podatak jer, kako smo vidjeli i ostala kolica iz ovog okvira, za koje posjedujemo bliže podatke, predstavljaju grobne nalaze. Jedini izuzetak je nalaz iz Ystada u Švedskoj koji je, vjerovatno kao votivni dar nekom vodenom božanstvu, bio potopljen u močvaru.

Polazeći od činjenice da se u glasićkom grobu nalaze kulturna kolica i drugi luksuzni predmeti, B. Čović je pretpostavio da bi se ovdje moglo raditi o svešteniku,⁵³ što bi bio jedini grob tog tipa na glasićkom području. Slično se može pretpostaviti i za grob iz Bujoru koji je takođe bio pod tumulom i u kome je bio inhumiran 30–35 godina star muškarac.⁵⁴ Osim kolica, u tom grobu je bila i jedna keramička posuda, kao i više predmeta kulturnog karaktera.⁵⁵

U grobovima sa "Kesselwagenima" sjevernoevropske grupe nađeni su raznovrsni prilozi, pa

⁵⁰ Kritički o pitanju hiperborejskog Apolona vidi Palavestra / Milosavljević 2016, 30 ff.

⁵¹ O ovome detaljnije: Palavestra 2014, 675 ff.

⁵² Fiala 1892–1897; up. Govedarica 2017, 41; Hodson 1990 passim.

⁵³ Čović 1976, 281.

⁵⁴ Moscalu / Beda 1991, 198–199.

⁵⁵ Ibid., 199 ff.

su i ti grobovi u ovom pogledu vrlo zanimljivi. Grob iz Skallerupa je bio smješten na jugu Seelanda, u najvećem tumulu nekropole u kojoj je bilo preko 200 humki. Uz spaljenog pokojnika, čiji ostaci su bili u recipijentu kolica, nađeno je oružje i drugi bogati prilozi, među njima i jedna zlatna narukvica.⁵⁶ Inhumirani pokojnik iz tumula u Peckatelju imao je isto tako vrlo bogate priloge, između ostalog oružje i zlatnu narukvicu, kao i onaj iz Skallerupa.⁵⁷ Grob iz Acholshausena koji je vjerovatno prvobitno bio prekriven tumulom, važi za jedan od najbogatijih grobova kasnog bronzanog doba u srednjoj Njemačkoj.⁵⁸ U njemu je bio pepeo spaljenog pokojnika, a pored kolica priloženo je više komada oružja, nakita i 38 keramičkih posuda koje su bez sumnje bile pune hrane i pića. Sve su to znaci da su u ovim grobovima sahranjeni plemenski prvaci, a posebno su indikativne zlatne narukvice iz grobova u Skallerupu i Peckatelju koje ukazuju na visoki status tih pokojnika.

Pored ptičjih kolica i drugih luksuznih priloga, uz pokojnika iz glasilačkog groba bila je i masivna bronzana grivna (na glasilačkom području nije nađen nijedan zlatni predmet), te je i on najvjerovatnije imao visoki položaj u okviru lokalne plemenske aristokratije. No, kao ni kod grobova u Skallerupu i Peckatelju, tako ni ovdje nema dovoljno indicija da je pokojnik bio sveštenik. Na to ne upućuje ni prilaganje bronzanih kolica, jer kako je u prethodnoj diskusiji naglašeno, kulna kolica kojima upravljaju patke su u grobnom ritualu imala funkciju koja je vezana za pokojnika, a ne za sveštenika. Kolica su služila za simbolični prenos duše umrloga u zamišljenu sferu vječnosti, a uloga duhovnika, ukoliko je u ovom ritualu postojala, mogla se svoditi na vođenje pogrebne ceremonije i ritualno polaganje kolica u grob.

Na takvu funkciju ovih kulturnih kolica jasno ukazuje situacija u grobovima iz Skallerupa i Vetulonije, u kojima je pepeo pokojnika smješten ili direktno u recipijent ptičjih kolica (Skallerup), ili u metalnu urnu koja je položena na ploču kolica (Vetulonia).⁵⁹ U oba slučaja je očigledna namjera da se duši pokojnika obezbijedi siguran put na odredište zagrobnog života. Naravno da su ova-

kva privilegiju mogli imati samo najvažniji članovi zajednice, među njima i visoko rangirani sveštenici, ali ne kao duhovnici, već kao posebno cijenjeni pokojnici. Kod pripadnika drugih socijalnih slojeva grobni ritual koji reguliše odvajanje duše od pokojnika bio je puno jednostavniji. U nekim slučajevima tu funkciju su imale kružne perforacije na zidovima grobnih sanduka, ili na urnama, tzv. „Seelenloch“ (otvor za prolaz duše) koje se susreću u grobovima kultura iz šireg okvira Urnenfelder kruga.⁶⁰ Imajući sve ovo u vidu, nije isključeno da je glasilački pokojnik mogao biti sveštenik, ali više od samih kolica koja su bila glavni povod za ovakve pretpostavke, o njegovoj društvenoj funkciji može govoriti karakter drugih priloga, kao i antropološki pokazatelji. Pošto antropološki materijal nažalost nije sačuvan, a ostali prilozi još nisu u potrebnoj mjeri proučeni, o ovom pitanju se još ne može donositi konačni sud.

Već smo konstatovali da glasilačka kolica pokazuju dosta srodnosti sa „Kesselwagenima“ karpatске grupe, naročito sa primjerkom iz Bujoru, a preko konsekventne predstave ptica koje u kultu mrtvih pokreću i upravljaju kolicima, povezane su sa čitavim krugom Kesselwagena. Čini se da je ovaj kulturni običaj u kome ptičja kolica služe kao pratilac duša umrlih, nastao na području Panonije u doba prelaza iz srednjeg u kasno bronzano doba (dupljajska kolica) i da je usko vezan za širenje običaja spaljivanja pokojnika, odnosno za nastanak i razvoj kulture Urnenfelder i njoj srodnih kultura. Ovakva kolica redovno se javljaju u grobovima sa spaljivanjem, a samo su na krajnjoj periferiji šireg urnenfelder kruga, u toku trajanja i u vrijeme završetka tog kulturnog kompleksa, prisutna i u grobovima sa inhumacijom (Peckartel, Glasinac, Bujoru).

Navedena srodnost glasilačkih kolica i odgovarajućih nalaza iz ovog kulturnog kruga mnogo više je izražena po kriterijumu upotrebe, odnosno po kulturnoj funkciji koja im je u grobu namijenjena i po opštoj koncepciji koja je s tim povezana, nego što je to vidljivo po samom obli-

⁵⁶ Kaul 2012, 9.

⁵⁷ Schubart 1972, 134, T. 48 F3.

⁵⁸ Pescheck 1972, 29.55.

⁵⁹ Jensen 2002, 259; Wojtowitsch 1978, 55.

⁶⁰ Seelenloch“ su poznate još iz vremena megalitskih grobova (Kappel 1989; Rezepkin 2000), a u bronzanom dobu potvrđene su na urnama iz grobova Lužičke kulture koja predstavljaju sjeverni ogranak panonske Urnenfelder-kulture. Podborský 1970, 35; Tackenberg 1976, 1 ff. Urne sa „Seelenloch“ susreću se i u grobovima Urnenfelder-kulture u Panoniji, npr. u Velikoj Gorici, up. Vinski-Gasparini 1973, Tab. 102.18; 104.7; 105.10; 106.2.

ku. Konstruktivne sličnosti sa “Kesselwagenima” svode se na postojanje recipijenta, konsekventnu upotrebu bronzne, kvalitetnu izradu koja je imanentna predmetima kulta i naravno na permanentno prisustvo ptica, kao osnovnog nosioca kultne radnje. Novina koju pokazuju glasinačka kolica i koja će označiti bitnu promjenu, ne samo u konstrukciji ovog kultnog vozila, jest realistička predstava ptičje figure. Ptice sad više nisu diskretno naznačene, kao kod sjeverne grupe, niti su stilizovane kao kod karpatskih nalaza, već postaju dominantna figura čitavih kolica. One više ne vuku kola, već sjede ili stoje na šasiji i točkovima, ujedinjujući funkciju karoserije / recipijenta i mobilitet ptice. Mitski značaj i mobilitet ptice dodatno je naglašen krilima koja nisu predstavljena na mjestu gdje treba da budu, već su kao simbol letenja postavljena ispod glava obiju ptica. To je ujedno i jedino značajnije odstupanje od realizma u predstavljanju ptica na glasinačkim kolicima. Ali hronološki položaj pokazuje da primjerak iz Glasinca, iako izričiti predstavnik tog novog figuralnog realizma, nije nosilac ovih promjena, već je njihova posljedica. Tendencija preoblikovanja kazana u recipijent u obliku ptičjeg (pačjeg) tijela primjetna je u kolicima iz Bujoru koja predstavljaju najmlađi primjerak klasičnih “Kassselwagena”. Međutim, tu nema punog preobrata, jer ova kolica još uvijek prate ustaljen kanon urnenfelder kruga. Uzroke pojave glasinačkih kolica, kao i navedene nove tendencije kod primjerka iz Bujoru, treba tražiti na drugoj strani.

Najstariji primjerak sa realističnom predstavom ptice su kolica iz Este (9. v. pr. Hr.). To govori da je do ovih značajnih promjena najprije došlo na sjeveru Apeninskog poluostva, odnosno na krajnjoj jugozapadnoj periferiji urnenfelder kruga, u vrijeme prelaza iz bronzanog u željezno doba. Na tom prostoru je još snažna stara tradicija koja se ogleda u nastavljanju prakse spaljivanja pokojnika i u nekim oblicima materijalne kulture.⁶¹ Ali istovremeno počinje i proces dezintegracije do tada ustaljenih duhovnih običaja i formi materijalne produkcije, što je znak novih kulturnih stremljenja i drugačijih kulturnih nazora koji sve više dolaze do izražaja na području Italije. Kod ptičjih kolica to je evidentno u raskidu sa ranijom monolitnom vezanošću za barske

ptice, tj. patke, kao i u napuštanju manira stilizacije koja svojom tajanstvenom nedorečenošću naglašava snagu kultne simbolike. Prelazak na realističku prezentaciju kulturnih objekata je odraz razobličavanja dotadašnjeg sistema duhovnih poimanja, kao i početak traženja novih formi i izraza. Taj novi trend se u punoj mjeri iskazuje već na kolicima iz Tarquinijske u srednjoj Italiji. Radi se o nalazu koji je istovremen, ili hronološki vrlo blizak onom iz Este. No, za razliku od kolica iz Este koja su još uvijek u duhu stare tradicije, na ptičjem tijelu primjerka iz Tarquinijske već se pojavljuje glava bika. To je ujedno i prva pojava kompozitne životinje koja će biti karakteristična za sve naredne “Vogelwagene” u Italiji (Viterbo, Salerno, Canosa di Puglia, “Italija”).⁶²

U cjelini gledajući, glasinačka kolica pripadaju posljednjim izdancima jedne kultne tradicije koja se veže za širi urnenfelder krug i u kojoj su barske ptice, a posebno patke, bile široko poštovane kao božanska bića kojima su podjednako dostupni i nebo i zemlja i voda. Predstavnicima ove završne faze su kolica iz Este, Bujoru i iz Glasinca (9–8. v. pr. Hr.), s tim što je glasinačkom nalazu koji je najmlađi u ovom nizu (polovina 8. v. pr. Hr.) stilski najbliži primjerak iz Este. I dok nalazi s Apeninskog poluostva pokazuju znake dezintegracije stare tradicije koja će tamo, mada u jednom novom i u sve većoj mjeri izmijenjenom maniru, biti nastavljena sve do 6. v. pr. Hr., glasinačka kolica, kao i ona iz Bujoru, označavaju definitivni kraj dominacije barskih ptica u duhovnom životu kulturnih zajednica panonsko-karpatskog i balkanskog područja.

Summary

Cult chariot from Glasinac (circumstances of discovery, scientific and historical importance, cultural and historical context)

Shortly after the Austro-Hungarian monarchy occupied the western provinces of the Ottoman Empire Bosnia and Herzegovina, following the decisions of

⁶¹ Up. Amann 2005, 15 ff.

⁶² Up. nalaze pod rednim brojem 9-13.

the Congress of Berlin 1878, a sensational archaeological discovery was made in eastern Bosnia. During the construction of a strategically important road through the Glasinac plateau, in March 1880 the soldiers of the Imperial Royal Army revealed a richly furnished burial mound, which contained among others a unique cultic chariot, made of bronze and dated to the Early Iron Age. This extraordinary find initiated the development of archaeological science in Bosnia and Herzegovina. However, after initial fascination this valuable object remained outside of the research interest due to the uncertain circumstances of its discovery. In this article, for the first time after 80 years of silence, all scientific aspects of this finding are considered in detail.

Based on a comprehensive analysis of related finds, the cult chariot from Glasinac is associated with the bird chariots (Kesselwagen, Vogelwagen, Beckenwagen) found in the graves of the wider circle of the Urnfield culture from northern Europe to the Apennine peninsula. According to the author, these chariots served in the cult of the dead as companions for the soul of the deceased on its way to the other world. The chariot is pulled by ducks, which, as representatives of the three basic natural elements – water, earth and air – can fly into the empire of heaven, come into the world of humans and sail into the underground empire. Affiliation of the Glasinac's chariot with the similar finds from this cultural area is much more pronounced through the criteria of use, i.e. through the cultic function in the grave, rather than its shape itself. Constructive similarities with "Kesselwagen" are reduced to the existence of the container, the consistent use of bronze, high-quality workmanship which is inherent in iconic products and, of course, the permanent presence of birds, i.e. ducks as basic carriers of the cult action. An innovation associated with the Glasinac specimen, which marks a significant change not only in the design construction of this cult vehicle, is a real show of the bird figure. Birds are now no longer discreetly displayed, as in the northern group, nor are they stylised as in the Carpathian find, but are highlighted to become the dominant figure of the entire carriage. They no longer pull carriages, but sit or stand on undercarriages, thus combining the function of the body/container and the mobility of the bird. The mythical significance and mobility of the bird is further emphasised by small wings, which are not depicted where they should be, but are placed under the heads of both birds as a symbol of flight. It is also the only significant deviation from realism in the depiction of birds on Glasinac's chariot. But the chronological position shows that the Glasinac specimen, although a pronounced representative of this new figurative realism, is not the bearer of these changes, but a consequence of them. The tendency

to transform a simple container into the shape of a bird's body (duck's body) is also noticeable in Bujor's wagons, which are the latest example of the classic "Kesselwagen". However, there is no complete transformation, as this chariot still follows the established Urnfield canon. The causes for the appearance of the Glasinac chariot, as well as the above-mentioned new tendencies in the Bujoru specimen, should be sought on the other side, i.e. in the area of northern Italy (Chariot of Este).

The conclusion is that this bird chariot from Glasinac is one of the last products of the Bronze Age funeral tradition, which extends into the early Iron Age. It is a cult custom associated with the broader Urnfield Circle, in which bird chariots served as companions of the souls of the dead on an imaginary way to the eternity. Representatives of this final stage of this tradition are chariots from Este, Bujoru and Glasinac (9th-8th BC). The Glasinac chariot, as the last authentic representative of the ancient rite, already belongs to the classical Hallstatt period (Hal C1 - mid 8th century BC).

Izvori za ilustracije / Illustration sources

Sl. 1; 3-5; sl. 12,9: foto B. Govedarica; sl. 2: Hochstetter 1881; sl. 6: Jensen 2002; Sl. 7; 12,6: Moscalu/Beda 1991; sl. 8; sl. 9: public domain; sl. 10: B. Govedarica (na osnovu Garašanin 1983); sl. 11: B. Govedarica na podlozi Google Earth; sl. 12,1: Garašanin 1983; sl. 12,2,3: Jansen 2002; sl.12, 4: Pescheck 1972; sl. 12,5: public domain; sl. 12, 7.10-12: Woitowitsch 1978; sl. 12,8: Egg 1991.

Literatura

- Amann, P.* 2005, Das „Protovillanova“-Phänomen im Endbronzezeitlichen Italien und seine Relevanz für die Herausbildung der früheisenzeitlichen Kulturgruppen der Italienischen Halbinsel. in: R. Karl - J. Leskovaar (Hrsg.), Interpretierte Eisenzeiten. Fallstudien, Methoden, Theorie, Tagungsbeiträge. Linz 2005, 15-29.
- Benac, A. / Čović, B.* 1956, Glasinac I, Sarajevo 1956.
- Benac, A. / Čović, B.* 1957, Glasinac II, Sarajevo 1957.
- Benecke, N.* 1994, Der Mensch und seine Haustiere. Die Geschichte einer jahrtausendealten Beziehung, Theiss 1994.

- Bošković, Đ. 1959, Quelques observations sur le charcul-tuel de Dupljaja, *Archaeologia Iugoslavica* 3, 41-45, Pls. 21-25.
- Čović, B. 1976, Od Butmira do Ilira, Sarajevo 1976.
- Čović, B. 1988, Glasinačko polje, *Arheološki leksikon BiH*, Tom 3, Sarajevo 1988, 95.
- Čović, B. 1987, Glasinačka kultura, u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, Sarajevo 1987, 575-643.
- Duhn, F. v. 1939, *Italische Gräberkunde II*, Heidelberg 1939.
- Egg, M. 1991, Egg, ein neuer Kesselwagen aus Etrurien (mit einem Beitrag von Laszlo Lehoczy). *Ber. der RGZM*, 38, Mainz 1991, 191-222. T. 14-26.
- Egg, M. 1996, Das hallstattzeitliche Fürstengrab von Strettweg bei Judenburg in der Obersteiermark, *Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte*, Mainz 1996.
- Garašanin, M. 1983, Dubovačko-žutobrdska grupa. *Praistorija Jugoslavenskih zemalja IV*. Sarajevo 1983, 520-535.
- Govedarica, B. 2017, Problem interpretacije ukrašenih brusova s Glasinačkog područja / The Problem of interpretation of the decorated whetstones from the Glasinac area, *VAHD*, 110-1, Split 2017, 37-65.
- Grigore, V. G. 2018, Carul votiv cu protome aviformede acum 3.000 de ani de la Bujoru (jud. Teleorman). *Natiunea N.S. An. IX*, 2018, 1-16 ([http://noidacii.ro/Nr.121,2018/Carul%20votiv%20cu%20protome%20aviforme%20de%20la%20Bujoru%20\(1\).pdf](http://noidacii.ro/Nr.121,2018/Carul%20votiv%20cu%20protome%20aviforme%20de%20la%20Bujoru%20(1).pdf)).
- Hansen, S. 2010, *Archäologische Funde aus Deutschland*, Berlin 2010.
- Hodson, F. R. 1990, Hallstatt – the Ramsauer graves: quantification and analysis, Bonn 1990.
- Hochstetter, F. v. 1881, Ueber einen Kesselwagen aus Bronze aus einem Hügelgrab von Glasinac in Bosnien, *Mitt. Anthr. Gesellschaft Wien*, X, Nr. 10-12, 1881, 289-298.
- Hoernes, M. 1892, *Urgeschichte des Menschen*, Wien – Pest – Leipzig 1892.
- Jensen, J. 1984, Kedelvognen fra Skallerup, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1984, 138-146.
- Jensen, J. 2002, *Danmarks Oldtid, Bronzealder 2000-500 f.Kr.*, Gyldental 2002.
- Kappel, I. 1989, Das Steinkammergrab bei Züschen – Denkmal europäischer Bedeutung in Nordhessen. *Führungsblatt zu der Grabstätte der Jungsteinzeit in der Gemarkung Lohne, Stadt Fritzlar, Schwalm-Eder-Kreis*. Wiesbaden 1989.
- Kaul, F. 2012, Wagen, Kult und Religion in der nordischen Bronzezeit, u: *Faszinosum Lausitzer Kultur Religion, Musik, Medizin, Spreewald* 2012, 6-18.
- Kossack, G. 1954, *Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas*, Berlin 1954.
- Matić, U. 2010, Dupljajska kolica i tela koja nešto znače, *Genero, časopis za feminističku teoriju i studije kulture*, 14, 2010, 129-159.
- Munro, R. 1900, *Rambles and Studies in Bosnia-Herzegovina and Dalmatia*, Edinburgh – London 1900.
- Moscalu, E. / Beda, C. 1991, Bujoru. Ein Grabhügel der Basarabi-Kultur mit Votivkesselwagen in Rumänien, *PZ* 66, 2 (1991), 197-218.
- Palavestra, A. 2014, Arheološki izlet u pograničnu koloniju, *Етноантрополошки проблеми*, н. с., год. 9, br. 3, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Beograd 2014, 670-695.
- Palavestra, A. / Milosavljević, M. 2016, Hiperboreja u srpskoj arheologiji, *Archaica* 4, Beograd 2016, 119-140.
- Papazoglu, F. 1969, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo 1969.
- Pescheck, Ch. 1972, Ein reicher Grabfund mit Kesselwagen aus Unterfranken, *Germania*, 50, 1972, 29-56.
- Podborský, V. 1970, *Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit*. Brno 1970.
- Rezepkin, A. D. 2000, Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Klady und die Majkop-Kultur in Nordwestkaukasien. *Archäologie in Eurasien*, 10. Leidorf, Rahden/Westfalen 2000.
- Schubart, H. 1972, *Die Funde der älteren Bronzezeit in Mecklenburg*, Neumünster 1972.
- Tackenberg, K. 1976, Urnen mit „Seelenloch“ und andere mitteldeutsch/mitteleuropäische Eigenheiten in Norddeutschland während der jüngeren Bronze- und frühen Eisenzeit. *Veröffentlichungen der urgeschichtlichen Sammlungen des Landesmuseums zu Hannover*, Band 23. Hildesheim 1976.
- Treene, H. 1962, The earliest Bronze Vessels in Denmark's Bronze Age, *Acta Archaeologica* 33, København 1962, 109-163.
- Truhelka, Č. 1889, Gromile na Glasincu, *GZM* 1, 1889, 23-35.
- Truhelka, Č. 1893, Hügelgräber und Ringwälle auf der Hochebene von Glasinac, *auWMBH* 1, Sarajevo 1893, 61-112.
- Undset, I. 1890, Antike Wagen-Gebilde, *ZfE* 22, 1890, 49-75.
- Vinski-Gasparini, K. 1973, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*. Zadar 1973.
- Woitowitsch, E. 1978, Die Wagen der Bronze- und Eisenzeit in Italien, *PBF XVI/1*, München 1978.

- Васић, В. / Васић, Р. 2004, Идентификација птичјих представа у праисторији, *Старинар* LIII–LIV/2003–2004, Београд 2004, 181-192.
- Гарашанин, Д. 1951, Прилог проучавању Дупљајских колица, *Старинар* II, 270-272.
- Коцур, В. П. / Потапенко, О. І. / Куйбід, В. В. (ред.) 2015, *Енциклопедичний словник символів культури України (ЕССКУ)*, Київ 2015.
- Петровић, Ј. 1930, Вотивна колица из Дупљаје, *Старинар*, св. III, књ. 5 (1928–1930), 21-29.
- Филиповић, М. С. 2000, Гласинац антропогеографско-етнолошка расправа (репринт из Српског етнографског зборника књ. LX. Насеља и порекло становништва књ. 32), Соколац – Београд 2000.

Godišnjak izlazi od 1957. godine. Prva (I) i druga sveska (II-1961) štampane su u izdanju Balkanološkog instituta Naučnog društva BiH, a od 1965. (III/1) izdavač časopisa je Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH. Počev od sveske XXXIX/37 numeracija je svedena na prvu cifru koja se izražava arapskim brojem. Objavljeni radovi su vrednovani od strane međunarodne redakcije i recenzenata.

Das Jahrbuch erscheint seit dem Jahr 1957. Der erste (I) und zweite Band (II-1961) wurden im Balkanologischen Institut der wissenschaftlichen Gesellschaft B-H herausgegeben. Seit dem Band III/1, 1965 erscheint die Zeitschrift im Zentrum für Balkanforschungen der AWK B-H. Ab Band XXXIX/37 wird die Nummerierung auf die erste, folglich arabisch ausgedrückter Zahl, zurückgezogen. Die veröffentlichten Artikel wurden von der internationalen Redaktion und Rezensenten begutachtet.

* * *

Naslovna strana / Titelblatt
Dževad Hozo

Ilustracija na naslovnoj strani / Illustration am Titelblatt
Amblem proslave 140 godina arheologije u Bosni i Hercegovini / Zeichen der Jubiläumsfeier 140 Jahren
der Archäologie in Bosnien und Herzegowina

Adresa Redakcije / Redaktionsadresse
cbi-anubih@anubih.ba

Web izdanje / Web-Ausgabe
<https://publications.anubih.ba>

Sekretarka Redakcije / Sekretärin der Redaktion
Sabina Vejzagić

Lektura / Lektorin
Zenaida Karavdić

Tehnički urednik / Technische Redakteur
Narcis Pozderac

DTP
Narcis Pozderac

Tiraž / Auflage
500

Štampa / Druck
Dobra knjiga, Sarajevo

Časopis je indeksiran u / Zeitschrift verzeichnet in
C.E.E.O.L. (Central Eastern European Online Library)
Ebsco Publishing
Ulrich Periodicals
ZENON DAI (Journals Database of German Archaeological Institute)
Cross Ref